

Cicero (Marcus Tullius) (Single Works) De Natura Deorum Latin

M. TULLII CICERONIS

DE

NATURA DEORUM

LIBRI TRES.

ACCEDUNT

BOHERII, DAVISII & ALIORUM

Insigniores *LECTIONES* variantes

ET *CONJECTURAE*.

GLASGUA E,

TYPIS ACADEMICIS.

Cura & sumptibus ROBERTI FOULIS; prostant Londini apud ANDREAM MILLAR Bibliopolam in vico dicto *The Strand* exadversum D. Clementis aedem.

MDCCLXI.

NATURA DEORUM

LIBRARY

ROBERT DAVIES & ALFORD

LECTURES

ЯВЛЕНИЕ КОСТА

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THIS ACADEMIC

Curat & fungitibus R. o. et R. f. in
diti. agn. A. d. et A. d. in
viti. diti. A. d. et A. d. in

MLX 507 M

ADVERTISEMENT.

THere is just now beautifully and correctly printed, and sold by *Robert Foulis at Glasgow, and Mess. Hamilton and Balfour at Edinburgh,*
Phaedri, Augusti Liberti, Fabularum Aesopiarum Libri quinque: ex Editione Burmanni.

ADVERTISEMENT

This is a new and entirely original
 and valuable work, by Robert Young, Esq.
 of the Middle Temple, and Barrister at Law,
 in which he has collected a vast number
 of curious and interesting facts, and
 anecdotes, relative to the history and
 customs of the human mind.

M. TULLII CICERONIS
DE
NATURA DEORUM.
AD
M. BRUTUM
LIBER PRIMUS.

CUM multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) & perobscura quaestio est de natura Deorum; quae & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sunt doctissimorum hominum tamque discrepantes sententiae, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiae, esse scientiam, prudenterque Academicos à rebus incertis adensationem cohibuisse. Quid est enim temeritate turpius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit & cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime veri simile est, & quo omnes duce natura vehimur,) Deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius & Theo-

2 DE NATURA DEORUM

dorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero Deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam & de figuris Deorum, & de locis atque sedibus, & actione vitae, multa dicuntur; deque his summa philosophorum dissensione certatur: quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, ac ab omni curatione & administratione rerum vacent: an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur atque moveantur, in primis quoque magna dissensio est: eaque nisi dijudicatur, in summo errore necesse est homines atque in
 2 maxumarum rerum ignoratione versari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent rerum humanarum procuracionem Deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? Haec enim omnia, pure atque castè tribuenda Deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, & si est aliquid à Dis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Di neque possunt nos juvare, nec volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est quod ab his ad hominum vitam permanere possit; quid est quòd illos Dis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest; cum qua simul & sanctitatem & religionem tolli necesse est: quibus sublatis, perturbatio vitae sequitur & magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus Deos sublata, fides etiam, & societas generis humani, & una excellentissima virtus, justitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, & hi quidem magni atque nobiles, qui Deorum mente atque ratione
 omnem

LIBER I.

3

omnem mundum administrari & regi censeant : neque verò id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli & provideri : nam & fruges, & reliqua quae terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, caeli-que mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, à Dīs immortalibus tribui generi humano putant ; multaque, quae dicuntur in his libris, conligunt ; quae talia sunt, ut ea ipsa Dī immortales ad usum hominum fabricati paenè videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tanto opere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant : quorum opiniones cum tam variae sint tamque inter se dissidentes ; alterum profectò fieri potest, ut earum nulla, alterum certè non potest, ut plus unā vèra sit. Qua quidem in causā & benevo-
3
 los objurgatores placare, & invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amicè, docendi sunt : qui inimicè insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos compluris brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset ; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis porissimum probatam esse philosophiam, quae lucem eriperet & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertaeque disciplinae & jam pridem relictæ patrociniū nec opinatum à nobis esse susceptum. Nos autem nec subito coepimus philosophari ; nec mediocrem à primo tempore aetatis in eo studio operam curamque consumpsimus ; &, cum mini-

me videbamus, tum maxumè philosophabamur; quòd & orationes declarant refertae philosophorum sententiis, & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, à quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiae praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis & privatis in rebus ea
 4 praestitisse, quae ratio & doctrina praescripserit. Sin autem quis requirit, quae causa nos impulerit, ut haec tam serò literis mandaremus; nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, & is esset reipublicae status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset; primum ipsius reipublicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existumans interesse ad decus & ad laudem civitatis, res tam gravis tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet, quòd facile sentio, quàm multorum non modò discendi sed etiam scribendi studia commoverim: complures enim Graecis institutionibus eruditi, ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quòd illa, quae à Graecis acceperant, Latine dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut à Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna & gravi commota injuria: cuius si maiorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea verò ipsa nulla ratione melius frui potui, quàm si me non modò ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes atque omnia membra tum facillimè noscuntur, cum totae
 quaestiones

quaestiones scribendo explicantur : est enim admirabilis quaedam continuatio seriesque rerum, ut aliae ex aliis nexae, & omnes inter se aptae conligataeque videantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, 5 curiosius id faciunt, quam necesse est : non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur : desinunt enim suum iudicium adhibere ; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iudicatum vident. Nec verò probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus : quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset ; respondere solitos, *ipse dixit* : ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio praejudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec verò desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus : non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt ; sed lucem auctoris fortasse desiderant : ut haec in philosophia ratio contra omnia differendi nullamque rem aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata à Carneade, usque ad nostram viguit aetatem ; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Graecia intelligo : quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est, quanto majus omnes ? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, & contra omnes philosophos & pro omnibus dicere. Cujus rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor : secutum esse prae me fero. Nec ta-

men

6 DE NATURA DEORUM

men fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, hi nihil habeant quod sequantur. Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam tardique sunt, admonendi videntur saepius: non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur; sed ii, qui omnibus veris falsa quaedam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi & adfertiendi nota: ex quo existit & illud, multa esse probabilia; quae quamquam non perciperentur, tamen quia visum haberent quendam insignem & inlustrem, his sapientis vita regeatur. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura Deorum: quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quae sit earum vera, iudicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut in Synephebis:

Pro Deum, popularium omnium, omnium adolescentium

Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque inploro fidem;
non levissima de re, ut queritur ille in civitate fieri facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult;

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, caeremoniis, fide, iurejurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos praesumus, existimandum sit: haec enim omnia ad hanc de Dis immortalibus quaestionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxuma re tanta dissensio. Quod cum saepe alias, tum maxumè animadverti, cum apud C. Cottam, familiarem meum, accuratè sanè & diligenter

ligenter de Dis immortalibus disputatum sit. Nam, cum
 feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessituque, venis-
 sem; offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Vel-
 leio senatore disputantem, ad quem tum Epicurei pri-
 mas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q.
 Lucilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoi-
 cis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compa-
 raretur. Tum ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit,
 venis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum
 Velleio; cui, pro tuo studio, non est alienum te inter-
 esse. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut
 dicis, opportune: tres enim trium disciplinarum prin-
 cipes convenistis. M. Piso si adesset, nullius philoso-
 phiae earum quidem, quae in honore sunt, vacaret lo-
 cus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri,
 qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loqui-
 tur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desi-
 deres: Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re con-
 cinere videntur, verbis discrepare: quo de libro, Bal-
 be, velim scire quid sentias. Egone? inquit ille: mi-
 ror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vi-
 disse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à
 commodis non nomine sed genere toto disjungerent, &
 Peripateticos, qui honesta commiscerent cum commodis,
 ut ea inter se magnitudine & quasi gradibus, non genere
 differrent: haec enim est non verborum parva, sed rerum
 permagna dissensio. Verum hoc aliàs: nunc quod coepimus,
 si videtur. Mihi verò, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic,
 qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quae res agatur, de
 natura agebamus Deorum: quae cum mihi videretur per-
 obscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Velleio scisci-
 tabar sententiam: quamobrem, inquit, Vellei, nisi molef-
 tum est, repete quae coeperas. Repetam verò: quamquam

non mihi, sed tibi hic venit adjutor: ambo enim, inquit adridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existumes me adiutorem huic venisse, sed auditorem, & quidem aequum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quaedam tuenda sententia. Tum Velleius, fidenter sanè, ut solent isti, nihil tam verens, quàm ne dubitare aliqua de re videretur; tamquam modo ex Deorum concilio, & ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futilis commenticiaeque sententias, non opificem aedificatoremque mundi, Platonis de Timaeo Deum: nec anum fatidicam Stoicorum *πρόνοιας*, quam Latine licet providentiam dicere: neque verò mundum ipsum, animo & sensibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum: portenta, & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi à Deo atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui vestes? quae machinae? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde verò ortae illae quinque formae, ex quibus reliqua formantur, aptè cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? Longum est ad omnia: quae talia sunt, ut optata magis, quàm inventa videantur. Sed illa palmaris quidem, quod, qui non modò natum mundum introduxerit, sed etiam manu paenè factum, is cum dixerit fore sempiternum. Hunc censēs primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quicquam, quod ortum sit, putet aeternum esse posse? Quae est enim coagmentatio

mentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronoea verò si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quae paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatus: sin alia est; cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonius Deus, sempiternum. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi aedificatores repente extiterint: innumerabilia saecula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, saecula non erant. Saecula nunc dico, non ea, quae dierum noctiumque numero, annuis cursibus, conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla circumscriptio temporum metiebatur; spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest; quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio, quaero, Balbe, cur Pronoea vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec adtingit Deum, nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, caelum, ignes, terrae, maria, parerent. Quid autem erat, quod concupisceret Deus mundum signis & luminibus, tamquam aedilis, ornare? Si, ut Deus ipse melius habitaret: ante videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, qua caelum & terras exornatas videmus? Quae ista potest esse oblectatio Deo? quae si esset, non ea tamdiu carere potuisset. An haec, ferè ut dicitis, hominum causa à Deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos igitur est tanta facta rerum molitio: an stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. deinde quid est adsecutus, cum omnes

stulti

10 DE NATURA DEORUM

stulti sint sine dubio miserrimi; maxumè quòd stulti
 sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? de-
 inde quòd ita multa sunt incommoda in vita, ut ea
 sapientes commodorum compensatione leniant; stulti
 10 nec vitare venientia possunt, nec ferre praesentia. Qui
 verò mundum ipsum animantem sapientemque esse di-
 xerunt, nullo modo viderunt animi naturam, non intel-
 ligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam
 equidem paullo post. Nunc autem haecenus admirabor
 eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & e-
 undem beatum, rotundum esse velint, quòd ea forma
 neget ullam esse pulchriorem Plato. At mihi vel cy-
 lindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur
 esse formosior. Quae verò vita tribuitur isti rotundo
 Deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par
 nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, u-
 binam mens constans, & vita beata possit insistere.
 Quodque in nostro corpore, si minima ex parte signifi-
 cetur, molestum sit; cur hoc idem non habeatur mo-
 lestum in Deo? Terra enim profectò, quoniam mun-
 di pars est, pars est etiam Dei. Atqui terrae maxumas
 regiones, inhabitabiles atque incultas videmus, quòd
 pars earum adpulsu solis exarserit, pars obriguerit nive
 pruinaque, longinquo solis abscessu: quae, si mundus
 est Deus, quoniam mundi partes sunt, Dei membra
 partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. At-
 que haec quidem vestra, Lucili: qualia vero alia sint,
 ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius,
 qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse
 initium rerum: Deum autem, eam mentem, quae ex a-
 quâ cuncta fingeret. Si Di possunt esse sine sensu &
 mente, cur aquae adjunxit, si ipsa mens constare potest
 vacans

vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse Deos, longis intervallis orientis occidentisque, eoque innumerabiles esse mundos. Sed nos Deum, nisi sempiternum, intelligere quî possumus? Post Anaximenes, aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque inmensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma Deus esse possit; cum praesertim Deum non modò aliqua, sed pulcherrima specie deceat esse: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, 11 primus omnium rerum descriptionem & motum, mentis infinitae vi ac ratione designari & conscribi voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum & continentem, infinito ullum esse posse; neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod voluit esse, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur: quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, qua sentire possit, fugere intelligentiae nostrae vim & notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli & lunae, reliquisque sideribus, animoque praeterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit distractione humanorum animorum discerpi & lacerari Deum: & cum miseri animi essent, (quod plerisque contingeret) tum Dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quicquam ignoraret animus hominis, si esset Deus? quomodo porrò Deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus aut infusus es-

32 DE NATURA DEORUM

set in mundo? Tum Xenophanes, qui, mente adjuncta omne praeterea quod esset infinitum, Deum voluit esse, de ipsa mente ita reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse. Nam Parmenides commenticium quiddam coronae simile efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit caelum; quem appellat Deum: in quo neque figuram divinam neque sensum quisquam suspicari potest: multaue ejusdem monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem ad Deum revocat; quae vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur: eademque de sideribus, quae reprehensa jam in alio loco, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in Deorum opinione turpissime labitur: quattuor enim naturas, ex quibus omnia constare censet, divinas esse volt: quas & nasci & extinguere perspicuum est, & sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de Dis quod liqueat scire, sint, non sint, qualesve sint, quicquam videtur de natura Deorum suspicari. Quid, Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in Deorum numero refert; tum illam naturam, quae imagines fundat ac mittat; tum scientiam intelligentiamque nostram; nonne in maximo errore versatur? cumque idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum; nonne Deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid, aër, quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei? Nam de Platonis inconstantia longum est dicere; qui in Timaeo patrem hujus mundi nominari neget posse: in Legum autem libris, quid sit omnino

omnino Deus, anquiri oportere non censeat. Quòd verò sine corpore ullo Deum volt esse, ut Graeci dicunt ἀσώματων; id quale esse possit, intelligi non potest: careat enim sensu necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quae omnia unà cum Deorum notione comprehendimus. Idem & in Timaeo dicit, & in legibus, & mundum Deum esse, & caelum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum institutis accepimus: quae & per se sunt falsa perspicuè, & inter sese vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem ferè peccat: facit enim in iis, quae à Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam Dei quaeri non oportere: eundemque & solem, & animum Deum dicere: & modò unum, tum autem plures Deos: quae sunt iisdem in erratis ferè, quibus ea, quae de Platone dicimus. Atque etiam Antisthenes in 13 eo libro, qui physicus inscribitur, popularis Deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim & naturam Deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, & vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem Deorum. Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, à magistro Platone non dissentiens: modò enim menti tribuit omnem divinitatem: modò mundum ipsum Deum dicit esse: modò quendam alium praeficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur: tum caeli ardorem Deum dicit esse; non intelligens, caelum mundi esse partem, quem alio loco ipse designavit Deum. Quomodo autem caeli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? ubi deinde illi tot Dî, si numeramus etiam caelum Deum? Cùm

autem

14 DE NATURA DEORUM

autem sine corpore idem vult esse Deum; omni illum sensu privat, etiam prudentia. Quo porro modo mundus moveri potest carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus & beatus potest? Nec verò ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de natura Deorum, nulla species divina describitur: Deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixæ caelo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus Deus: septimum, Solem adjungit: octavumque, Lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis referit libros: & tamen modò mundum, tum mentem divinam esse putat: errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque Deum privat, & ejus formam mutabilem esse vult: eodemque in libro rursus terram & caelum refert in Deos. Nec verò Theophrasti inconstantia ferenda est: modò enim menti divinum tribuit principatum; modò caelo: tum autem signis sideribusque caelestibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae causas gignendi, augendi, minuendi habeat; sed careat omni sensu & figura. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria: quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certè volumus esse. Atque hic idem alio loco aethera, Deum dicit, si intelligi potest nihil sentiens Deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem

tionem quandam per omnem naturam rerum pertinentem, vi divina esse adfectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum verò Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino praeceptas insitasque cognitiones Deorum; neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appellatur, in Deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, per quandam significationem, haec docet tributa nomina. Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam Dei intelligi posse censeat, neque in Dis sensum esse dicat; dubitareque omnino, Deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit unâ cum eo, quem proximè nominavi, tum ipsum mundum, Deum dicit esse: tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum, omnia cingentem atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum Deum judicat. Idemque quasi delirans in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam & speciem Deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censeret esse divinius. Ita fit, ut Deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tamquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Persaeus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa: ipsasque res utiles & salutare Deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse Deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quàm aut res sordidas atque deformes Deorum honore adficeret, aut homines jam morte deletos reponere in Deos, quorum

quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Jam verò Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum Deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus; cùm mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. Ait enim, vim divinam in ratione esse positam & universae naturae animo atque mente: ipsumque mundum, Deum dicit esse, & ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente & ratione versetur, communemque rerum naturam, universa atque omnia continentem: tum fatalem vim & necessitatem rerum futurarum: ignem praeterea & eum quem ante dixi aethera: tum ea quae natura fluere atque manere, ut & aquam, & terram, & aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, quae omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, aethera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quae Ceres diceretur: similique ratione persequitur vocabula reliquorum Deorum. Idemque etiam legis perpetuae & aeternae vim, quae quasi dux vitae & magistra officiorum sit, Jovem dicit esse; eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et haec quidem in primo libro de natura Deorum: in secundo autem volt Orphei, Musaei, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quae ipse primo libro de Dis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poetae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui

inscribitur

inscribitur de Minerva, partum Jovis ortumque virginis
ad physiologiam traducens, dejungit à fabula. Exposui 16
ferè non philosophorum judicia, sed delirantium som-
nia: nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poeta-
rum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui & ira
inflammatos, & libidine furentes induxerunt Deos; fe-
ceruntque, ut eorum bella, proelia, pugnas, vulnera
videremus; odia praeterea, dissidia, discordias, ortus,
interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni in-
temperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano
genere concubitus, mortalesque ex immortalibus procre-
atos. Cum poetarum autem errore conjungere licet
portenta Magorum, Aegyptiorumque in eodem genere
dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quae in max-
ima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. Ea
qui consideret quàm inconsultè ac temerè dicantur, vene-
rari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus
haec quaestio est, habere debeat: solus enim vidit, pri-
mum esse Deos, quod in omnium animis eorum notio-
nem impressisset ipsa natura. Quae est enim gens, aut
quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina an-
ticipationem quandam Deorum? quam appellat $\pi\rho\lambda\eta$ 17
Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam infor-
mationem, sine qua nec intelligi quicquam, nec quaeri,
nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem
ex illo caelesti Epicuri de regula & judicio volumine ac-
cepimus. Quod igitur fundamentum hujus quaestionis 17
est, id praeclare jactum videtis. Cum enim non institu-
to aliquo aut more aut lege sit opinio constituta, mane-
atque ad unum omnium firma consensus; intelligi neces-
se est, esse Deos, quoniam insitas eorum, vel potius in-
natas cognitiones habemus. De quo autem omnium na-

tura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur Deos
 confitendum est. Quod quoniam ferè constat inter omnes
 non philosophos solum, sed etiam indoctos; fateamur
 constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipatio-
 nem, ut antè dixi, sive prænotionem Deorum: sunt e-
 nim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ip-
 se *πρόληψιν* appellavit, quam antea nemo eo verbo no-
 minarat. Hanc igitur habemus ut Deos beatos & im-
 mortales putemus. Quae enim nobis natura informati-
 onem Deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in men-
 tibus, ut eos aeternos & beatos haberemus. Quod si ita
 est, verè exposita illa sententia est ab Epicuro, *Quod be-
 atum aeternumque sit, id nec habere ipsum negoti quicquam,
 nec exhibere alteri: itaque neque ira, neque gratia teneri,
 quod, quae talia essent, inbecilla essent omnia.* Si nihil ali-
 ud quaereremus, nisi ut Deos piè coleremus, & ut su-
 perstitione liberaremur, satis erat dictum: nam &
 praestans Deorum natura, hominum pietate coleretur,
 cum & aeterna esset & beatissima; habet enim venerati-
 onem justam quicquid excellit: & metus omnis à vi at-
 que ira Deorum pulsus esset; intelligitur enim, à beata
 immortalique natura & iram & gratiam segregari: qui-
 bus remotis, nullos à superis impendere metus. Sed
 ad hanc confirmandam opinionem anquirat animus
 & formam, & vitam, & actionem mentis atque
 18 agitationem in Deo. Ac de forma quidem partim
 natura nos admonet, partim ratio docet: nam à
 natura habemus omnes omnium gentium, speciem nul-
 lam aliam, nisi humanam, Deorum: quae enim alia
 forma occurrit unquam aut vigilanti cuiquam, aut dor-
 mienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones,
 ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum praestantissimam
 naturam,

naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quae compositio membrorum, quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae species, humanâ potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modò hoc, modò illud) cùm artificium effingitis fabricamque divinam, quàm sint omnia in hominis figura non modò ad usum, verùm etiam ad venustatem apta, describere. Quòd si omnium animantium formam vincit hominis figura, Deus autem animans est; ea figura profectò est, quae pulcherrima sit omnium: quoniamque Deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura; hominis esse specie Deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Haec quamquam & inventa sunt acutiùs, & dicta subtiliùs ab Epicuro, quàm ut quivis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quàm causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo viderat animo, sed etiam sic tractat ut manu, docet eam esse vim & naturam Deorum, ut primùm non sensu, sed mente cernatur; nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem *στυφύσια* appellat, sed imaginibus, similitudine & transitione perceptis: cùm infinita simillarum imaginum species ex innumerabilibus individu-
is existat, & ad Deos adfluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quae sit & beata natura & aeterna. Summa verò vis infinitatis, magna ac diligent-
i contemplatione dignissima est: in qua intelligi neces-

se est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant: hanc *ισονομίαν* appellat Epicurus, id est aequabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si, quae interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quae conseruent, infinita esse debere. Et quaerere a nobis, Balbe, soletis, quae vita Deorum sit, quaeque ab his degatur aetas. Ea videlicet, quae nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest; nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia & virtute gaudet: habet exploratum fore se semper cum in maximis, tum in aeternis voluptatibus. Hunc Deum rite beatum dixerimus; vestrum verò laboriosissimum. Sive enim ipse mundus, Deus est; quid potest esse minus quietum, quam, nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem caeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est: sive in ipso mundo Deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinisque conseruet, terras & maria contemplan, hominum commoda vitasque tueatur; nae ille est implicatus molestis negotiis & operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate & in omnium vacatione munerum ponimus: docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum; nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negatis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis; ut tragici poetae, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad Deum. Cujus operam profecto non desiderat.

desideraretis, si inmensam & interminatam in omnis partis magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus & intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur inmensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quae, interjecto inani, cohaerescunt tamen inter se, & aliae alias adprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur haec rerum formae & figurae; quas vos effici posse sine soluminis & incudibus non putatis. Itaque inposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies & noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, & cogitantem, & animadvertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negotii Deum? Hinc vobis exitit primum illa fatalis necessitas, quam *σιμαρμίνη* dicitis: ut quicquid accidat, id ex aeterna veritate causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem haec philosophia aestumanda est, cui, tamquam aniculis, & his quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur *μαρτυρία* vestra, quae Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates, & conjectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quaerere: & pie sancteque colimus naturam excellentem atque praestantem. Sed elatus studio, vereor ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam tamque praeclaram, inchoatam relinquere: quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vel-

lei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sanè ex me quidem au-
 dire potuisses: mihi enim non tam facile in mentem ve-
 nire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum.
 Idque cum saepe, tum, cum te audirem paullo antè,
 contigit. Roges me, qualem Deorum naturam esse du-
 cam: nihil fortasse respondeam. Quaeras, putemne
 talem esse, qualis modò à te sit exposita: nihil dicam
 mihi videri minus. Sed antequàm adgrediar ad ea, quae
 à te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam.
 Saepe enim de L. Crasso, familiari illo tuo, videor au-
 disse, cum te rogatis omnibus sine dubio anteferet, &
 paucos tecum Epicureos è Graecia compararet: sed,
 quòd ab eo te mirificè diligi intelligebam, arbitrabar
 illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego
 autem, etsi vereor laudare praesentem, iudico tamen de
 re obscura atque difficillima à te dictum esse dilucidè:
 neque sententiis solum copiosè, sed verbis etiam ornat-
 ius, quàm solent vestri. Zenonem, quem Philo noster
 coryphaeum appellare Epicureorum solebat, cum Athe-
 nis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore
 Philone: credo, ut facilius iudicarem, quam illa bene
 refellerentur, cum à principe Epicureorum accepissem
 quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut pleri-
 que; sed isto modo, ut tu, distinctè, graviter, ornate.
 Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modò, cum
 te audirem, acciderat, ut moleste ferrem, tantum inge-
 nium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam
 in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse
 aliquid adferam melius: ut enim modò dixi, omnibus
 ferè in rebus, & maxumè in physicis, quid non sit, ci-
 tius, quàm quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qua-
 le sit Deus: auctore utar Simonide; de quo cum quae-
 sivisset

fuisset hoc idem tyrannus Hiero, deliberandi sibi unum diem postulavit: cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit: cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quaeto, inquit, diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam cetera quoque doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus verò tuus (nam cum illo malo differere, quam tecum) quid dicit, quod non modò philosophia dignum sit, sed mediocri prudentia? Quaeritur primum in ea quaestione, quae est de natura Deorum, sintne Di, necne sint. Difficile est negare: credo, si in concione quaeratur; sed in huiusmodi sermone, & in confesso, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caeremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse Deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem planè velim: multa enim occurrunt, quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter: quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus ferè, mihi que ipsi in primis, Deos esse: itaque non pugno: rationem tamen eam, quae à te adfertur, non satis firmam puto. Quòd enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse Deos confiteremur. Quod cum leve per se, tum etiam falsum est: primum enim unde notae tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse gentes sic inhumanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio Deorum

rum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, postea-
aque Theodorus, nonne aperte Deorum naturam sustu-
lerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus à te
modò mentio facta est, sophistes temporibus illis, vel
maximus, cum in principio libri sui sic posuisset, *De
Divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Atheni-
ensium jussu, urbe atque agro est exterminatus, librique
ejus in concione combusti. Ex quo equidem existumo,
tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse
factos, quippe cum poenam ne dubitatio quidem effu-
gere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis per-
jurisque dicemus?

————— *Tubulus si Lucius unquam,*

Si Lupus, aut Corbo, aut Neptuni filius, —————
ut ait Lucilius, putasset esse Deos; tam perjurus, aut
tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista
ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur.
Sed quia commune hoc est argumentum aliorum etiam
philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra pro-
pria venire malo. Concedo esse Deos. Doce me igi-
tur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, vi-
ta: haec enim scire desidero. Abuteris ad omnia ato-
morum regno & licentia: hinc, quodcumque in solum
venit, ut dicitur, effingis atque efficis. Quae primum
nullae sunt: nihil est enim, quod vacet corpore: cor-
poribus autem omnis obsidetur locus. Ita nullum ina-
24 ne, nihil esse individuum potest. Haec ego nunc phy-
sicorum oracula fundo: vera, an falsa, nescio; sed ve-
ri tamen similia, quam vestra: ista enim flagitia De-
mocriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quae-
dam laevia, alia aspera, rotunda alia, partim autem an-
gulata, curvata quaedam & quasi adunca: ex his effec-
rum

tum esse caelum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni vitae statu quam de ista auctoritate dejecerit: ante enim judicasti Epicureum te esse oportere quam ista cognovisti. Ita necesse fuit aut haec flagitia concipere animo, aut susceptae philosophiae nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae veritatemque deferam. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno; quam tunc in Deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, cedo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paullo antè uti coeperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? Deorum enim natura quaeritur. Sint sanè ex atomis: non igitur aeterni: quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli Di antè, quam nati: & si ortus est Deorum, interitus sit necesse est, ut tu paullo antè de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum & aeternum? quibus duobus verbis significatis Deum. Quod cum efficere vultis, in dumeta conreptis. Ita enim dicebas, non corpus esse in Deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. Hoc persaepe facitis, ut, cum aliquid non veri simile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, adferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter

denter resistere. Velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suoque pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus & necessarius; invenit quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, cum pondere & gravitate directa deorsus feratur, declinare paullulum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod volt, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: à quibus cum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus *aut etiam aut non* poneretur, alterutrum verum esse; pertimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid *Aut vivet cras aut non vivet Epicurus*, alterutrum fieret necessarium; totum hoc *aut etiam aut non* negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcefilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quae sensibus viderentur: Zenon autem nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. Nihil horum, nisi calide: graviolem enim plagam accipiebat, ut leviolem repelleret. Idem facit in natura Deorum: dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus & dissipatio consequatur, negat esse corpus Deorum, sed tanquam corpus; 26 nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. Mirabile videtur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem viderit: hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. Non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem quale esset, si id in cereis fingeretur aut fictilibus figuris: in Deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum: ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim à vobis quasi dictata redduntur, quae Epicurus officians alucinatus est; cum quidem gloriaretur, ut videmus

videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum: quod & non praedicanti tamen facile quidem crederem; sicut mali aedificii domino glorianti, se architectum non habuisse. Nihil enim floret ex Academia, nihil nè ex Lyceo, nihil ne è puerilibus quidem disciplinis. Xenocraten audire potuit: quem virum? Di immortales! & sunt qui putent audisse: ipse non volt: credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait à se Sami auditum: ibi enim adulescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludì magister fuit. Sed hunc Platoniam mirificè contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid umquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum à se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid enim in physicis Epicuri non à Democrito? nam etsi quaedam commutavit, ut, quod paulo antè de inclinatione atomorum dixi; tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia ferè, quibus naturae ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, & quasi sanguinem, quid sit, intelligis? Ego enim te scire ista melius, quàm me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consultò dicis occultè, tamquam Heraclitus: sed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis. Illud video pugnare te, species ut quaedam sit Deorum, 27
quae

quae nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corporis; nec ille fusus & candore mixtus rubor, sanguis est, sed quaedam sanguinis similitudo: sic in Epicureo Deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedo mihi istorum adumbratorum Deorum lineamenta atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas Deorum: primum quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de Deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat; nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem adfertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur quidque consideremus quale sit: adripere enim mihi videmini quasi vestro jure rem nullo modo probabilem. Omnium quis tam caecus in contemplantis rebus umquam fuit, ut non videret species istas hominum conlatas in Deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos inperitorum ad Deorum cultum à vitae pravitate converterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quae venerantes, Deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem haec eadem poetae, pictores, opifices: erat enim non facile, agentis aliquid & molientis Deos in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine pulchrius nihil videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix & quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terramarique beluam, quae non sui generis belua maxime delectetur?

delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus e-
 quae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut
 leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram
 suae? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini
 natura praescripsit, ut nihil pulchrius, quam hominem
 putaret; eam esse causam, cur Deos hominum similes
 putaremus? Quid? censes, si ratio esset in beluis, non
 suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At me, 28
 hercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis anem
 ipse me, tamen non audeo dicere, pulchriorem esse me,
 quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim
 hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de
 specie figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis &
 jungere formas velimus; qualis ille maritimus Triton
 pingitur natantibus invehens beluis adjunctis humano
 corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim
 vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis si-
 milis esse. Et quidem formica formicae. Sed tamen cu-
 jus hominis? quorū enim quisque formosus est? Athe-
 nis cum essem, ē gregibus epheborum vix singuli reperi-
 ebantur. Video, quid adriferis: sed tamen ita se res ha-
 bet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis an-
 tiquis, adulescentulis delectamur, etiam vitia saepe ju-
 cunda sunt. Naevus in articulo pueri delectat Alcae-
 um. At est corporis macula, naevus: illi tamen hoc
 lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegae & fami-
 liaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium;
 in quem etiam illud est ejus:

*Constiteram, exorientem Auroram fortē salutans, illi id
 Cum subito à laeva Roscius exoritur.
 Pace mihi liceat, caelestes, dicere vestra,
 Mortalis visu si pulchrior esse Deo.*

Huic,

30 DE NATURA DEORUM

Huic, Deo pulchrior: at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum falsum illi
 29 & venustum videbatur. Redeo ad Deos. Equos si non tam strabones, at pactulos esse arbitramur? ecquos narium habere? ecquos filios, flaccos, frontones, capitones, quae sint in nobis? an omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam una est omnium facies? nam si plures; aliam esse alia pulchriorem necesse est: igitur aliquis non pulcherrimus Deus. Si una omnium facies est, florere in caelo Academiam necesse est. Si enim nihil inter Deum & Deum differt; nulla est apud Deos cognitio, nulla perceptio. Quid si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de Deo cogitantibus speciem, nisi hominis, occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse sic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos Deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, vestitu: at non Aegyptii, nec Syri, nec ferè cuncta barbaria; firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis & simulacris Deorum. Etenim fana multa exspoliata, & simulacra Deorum de locis sanctissimis ablata videmus à nostris: at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegypto. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne Deum videri Aegyptiis? Tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calecolis repandis. At non est talis Argia, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis,

Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venatoremque naturae, ab animis consuetudine inbutis, petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, caecos oculos Minervae, caeruleos esse Neptuni. Et quidem laudamus Vulcanum Athenis eum, quem fecit Alcamenes; in quo stante atque vestito leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus Deum, quoniam de Volcano sic accepimus. Age & his vocabulis esse Deos facimus, quibus à nobis nominantur. At primum quot hominum linguae, tot nomina Deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus ne in pontificiis quidem nostris: Deorum autem innumere-
rabilis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est; quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quam ista effutientem nauscare, atque ipsum tibi displicere? An tu mei similem putas esse aut tui Deum? Profecto non putas. Quid ergo? Solem dicam, aut lunam, aut caelum, Deum? Ergo etiam beatum. Quibus fruentem voluptatibus? & sapientem. Qui potest esse in ejusmodi trusco sapientia? Haec vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi ita persuasum est; quid dubitas negare Deos esse? Non audes. Sapienter id quidem: etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos Deos. Novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes; quamquam video nonnullis videri, Epicu-
rum,

rum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis
 reliquisse Deos, se sustulisse. Itaque in illis selectis e-
 jus brevibusque sententiis, quas appellatis *xupias doxas*,
 haec ut opinor prima sententia est: *Quod beatum & in-*
 31 *mortale est, id nec habet nec exhibet cuiquam negotium.* In
 hac ita exposita sententia, sunt qui existunt, quod il-
 le inscientia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De
 homine minime vafro male existimant. Dubium est e-
 nim, utrum aliquid dicat iste beatum & immortale; an,
 si quod sit beatum, id esse immortale. Non animadver-
 tunt, hinc cum ambigue locutum esse; sed multis aliis
 locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paul-
 lo ante te. Ille vero Deos esse putat; nec quemquam
 vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret;
 mortem dico & Deos. Quibus mediocres homines non
 ita valde moventur; his ille clamat omnium mortalium
 mentes esse perterritas. Tot millia atrocinantur, mor-
 te proposita. Alii omnia, quae possunt, sana compli-
 ant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos re-
 ligionis. Sed, quoniam non audes (jam enim cum ip-
 so Epicuro loquar) negare esse Deos; quid est quod te
 impediatur aut solem, aut mundum, aut mentem aliquam
 sempiternam in Deorum natura ponere? Numquam vi-
 di, inquit, animam rationis consiliique participem in
 ulla alia nisi humana figura. Quid? Solis numquidnam,
 aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti?
 Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum,
 cursus annuos conficit. Hujus hanc lustrationem ejus-
 dem incensa radiis menstruo spatio luna compler. Quin-
 que autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propi-
 us a terris, aliae remotius, ab isdem principiis, dispari-
 bus temporibus eadem spatia conficiunt. Namquid tale,
 Epicure,

Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod adrigimus aut vidimus. Quid? Deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quae aut historia nobis, aut ratio nova adfert. Ita sit, ut mediterranei mare esse non credant. Quae sunt tantae animi angustiae, ut, si Seriphi natus esses, nec umquam egressus ex insula in qua lepuscule vulpeculaeque saepe vidisses, non crederes leones & pantheras esse, cum tibi quales essent diceretur: si verò de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed 31 dialecticorum (quae funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse Deos sumpsisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? [quid autem est istuc gradatim?] sumpsisses tuo iure. Nam à beatis ad virtutem, à virtute ad rationem video te venisse gradibus: a ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Praecipitare istuc quidem est, non descendere. Nec verò intelligo, cur maluerit Epicurus Deos hominum similes dicere, quam homines Deorum. Quaeres, quid intersit: si enim hoc illi simile sit, esse illud huic. Video. Sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad Deos: Di enim semper fuerunt, & nati numquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri: at homines nati: antè igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant forma Di immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed nostra, divina dicen-

da est. Verum hoc quidem, ut voletis. Illud quaero, quae fuerit tanta fortuna. Nihil enim ratione in rerum natura factum esse volitis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines Deorum forma nascerentur? Semina Deorum decidisse de caelo putamus in terras, & sic homines patrum similes extitisse? Vellem diceretis: Deorum cognitionem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut essemus similes Deorum. Et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere. Etenim enumerasti memoriter, & copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Milesiq de Deorum natura philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus & pedibus constare Deum posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes quae sit utilitas quaeque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis membris humanis Deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum est? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturae potest. Habebit igitur linguam Deus, & non loquetur: dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quaeque procreationis causa natura corpori adfinxit, ea frustra habebit Deus: nec externa magis, quam interiora; cor, pulmones, jecur, cactera; quae detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem haec esse in Deo propter pulchritudinem volitis. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram,

goram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed metreticula etiam Leoptium contra Theophrastum scribere ausa est? scito illa quidem sermone & Attico: sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae! Et soleris queri: Zeno quidem etiam litigabat. Quid dicam Albutium? Nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius: sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram. Cum Epicurus Aristotelem vexarit contumeliosissime: Phaedoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem Timocraten, quia nescio quid in philosophia dissentiret, rotis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, à quo nihil didicerat, tam malè acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui 34
tum erant, Apollodorum, Syllum, ceteros fugebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, Latino verbo utens, scurram Atticum fuisse dicebat: Chrysippum numquam nisi Chesippum vocabat. Tu ipse paullo antè, cum tamquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura Deorum; verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quae vos dicitis, sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum: non enim sentitis, quàm multa vobis suscipienda sint, si inpetraueritis, ut concedamus eandem hominum esse & Deorum figuram. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda Deo, quae adhibetur homini: ingressus, cursus, adcubitio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, & oratio. Nam quòd & mares Deos & feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari factis non possum, unde ad istas opiniones vester ille prin-

ceps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, Deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minùs sit beatus, si non sit bipes? aut ista sive beatitas, sive beatitudo dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verùm ea, quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura membrisque corporis vacuum, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem, aut mundum beatum. Quid? mundum, praeter hunc, umquamne vidisti? Negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cùm praestantissima natura quaeratur, eaque beata & aeterna, quae sola divina natura sunt; ut immortalitate vincimur ab ea natura, sic animi praestantia vinci: atque ut animi, item corporis? Cur igitur, cùm ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim Deo propius accedebat humana virtus, quàm figura. An quicquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quàm si ea genera beluarum, quae in rubro mari Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quàm sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quae negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa verò quàm nihil ad rem pertinet, quae vos delectat maxumè, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quàm similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in utroque dispares. Elephantò beluarum nulla prudentior: at figura quae vastior? De bestiis loquor? Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares

disparēs mores, & moribus simillimis figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumēti, adtende quò serpat: tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse: sumet alius, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit; nisi in eo, qui adoleverit; nisi in eo, qui didicerit; nisi in eo, qui ex animo constet & corpore caduco & infirmo; postremo nisi in homine atque mortali. Quòd si in omnibus his rebus obstitis, quid est quòd te forma una conturbet? His enim omnibus, quae proposui, adjunctis, in homine rationem esse & mentem videbas: quibus detractis, Deum tamen nosse te dicis, modò lineamenta mancant. Hoc est non considerare, sed quasi fortiri quid loquare. Nisi fortè ne hoc quidem adtendis, non modò in homine, sed etiam in arbore, quicquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstarē. Quàm molestum est uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem Deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? Magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur: haec enim sunt domicilia vitae. Oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque praeclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, caelum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent aliquam excellentem esse praestantemque naturam, quae haec fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant à conjectura, video tamen quid sequan-

38 DE NATURA DEORUM

tur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo esse Deos suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam Dei; & barbari quidem Jovis, galeatae Minervae. Num igitur esse tales putas? Quanto melius haec vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis Deo tribuunt, sed usum etiam membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscina, fulmen; & si, actiones quae sint Deorum, non vident, nihil agentem tamen Deum non queunt cogitare. Ipsi, qui iridentur, Aegyptii, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes; quae maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro; avertunt pestem ab Aegypto, cum volucris anguis ex vastitate Libyae vento Africo inventas interficiunt atque consumunt: ex quo fit, ut illae, nec morsu vivae noceant, nec odore mortuae. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. Ita concludam tamen, beluas à barbaris propter beneficium consecratis: vestrorum Deorum non modo beneficium nullum existare, sed ne factum quidem omnino. *Nihil habet*, inquit, *negotii*. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existumat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: Deum sic feriatur volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit? Haec oratio non modo Deos spoliatur motu & actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne Deus quidem, esse beatus potest. Verum sit sanè, ut vultis, Deus, effigies hominis & imago: quod

quod ejus est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, fruatur, qui beatus futurus est: nam locus quidem his etiam naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; superior aetheri, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrinae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitantes. Quaero igitur, vester Deus primum ubi habitet: deinde quae causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; Deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis ac rationis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus: quicquid enim horum adtigeris, ulcus est. Ita malè instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem Dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in haec intenta mens nostra, beatam illam naturam & sempiternam putet. Hoc, 38 per ipsos Deos de quibus loquimur, quale tandem est? nam si tantummodò ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam; quid interest, utrum de hippocentauro an de Deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos & introitum imaginum dicitis. Ut igitur Ti. Gracchum

40 DE NATURA DEORUM

cum videor concionantem in Capitolio videri, de M. Octavio deferentem fitellam, tum cum motum animi dico esse inanem: tu autem & Gracchi & Octavi imagines remanere, quae, in Capitolium cum pervenerint, tum ad animum meum referantur. Hoc idem fieri in Deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo esse beati, atque aeterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsantur animi. Species dumtaxat obicitur quaedam: num etiam cur ea beata sit? cur aeterna? Quae autem istae imagines vestrae, aut unde? A Democrito omnino haec licentia. Sed & ille reprehensus à multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec ea forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos voltis, in animum meum saepe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum aliae, aliae in tuum? quid, quod earum rerum, quae numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quod, simulac mihi conlibitum est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dormientem veniunt invocatae?

39 Tota res, Vellei, nugatoria est. Vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. Tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut è multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intellige-

telligeretis, qui ista defenditis. Quomodo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternae? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. Num eadem ergo ista faciet, ut sint omnia sempiterna? Configis ad aequilibratam: sic enim *voluptas*, si placet, appellemus: & ais, *quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere*. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua. *Et quia sunt quae interimant, sint quae conservent*. Sint sane: sed ea conservent, quae sunt: Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam si essent, quae nulla sunt; pellere se ipsa, & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem Deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo: virtus autem actiuosa: & Deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Subpeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo; nempe ad corpus pertinentium: nullam enim novistis, nisi profectam à corpore, & redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum aliquorum, quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum à delicatis & obscenis voluptatibus: quas quidem, non erubescens, persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas porciones, aut quas vocum aut florum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad Deos, ut eos perfundas voluptatibus? At poetae quidem, nectar, ambrosiam,

broſiam, epulas comparant, & aut Juvēntatem, aut Ga-
 nymedem pocula miniſtrantem. Tu autem, Epicure,
 quid facies? naque enim, unde habeat iſta Deus tuus,
 video; nec, quomodo utatur. Locupletior igitur ho-
 minum natura ad beatē vivendū eſt, quā Deorum,
 quod pluribus generibus fruitur voluptatū. At has
 leviores ducio voluptates, quibus quaſi titillatio (Epicu-
 ri enim hoc verbum eſt) adhibetur ſenſibus. Quouſque
 iſtis? nam Philo etiam noſter ferre non poterat, aſper-
 nari Epicureos, molles & delicatas voluptates: ſumma
 enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri ſententias,
 his ipſis verbis, quibus erant ſcriptae. Metrodori verō,
 qui eſt Epicuri collega ſapientiae, multa impudentiora
 recitabat: accuſat enim Timocratē, fratrem ſuum, Me-
 trodorus, quod dubitet omnia, quae ad beatam vitam
 pertineant, ventre metiri: neque id ſemel dicit, ſed
 ſaepe. Admore te video: nota enim tibi ſunt. Pro-
 farrem libros, ſi negares. Neque nunc reprehendo,
 quod ad voluptatem omnia referantur: alia eſt ea quae-
 ſtio: ſed doceo, Deos veſtros eſſe voluptatis expertes:
 ita veſtro iudicio ne beatos quidem. At dolore vacant.

41. Satis eſt id ad illam abundantem bonis vitam beatiſſi-
 mam? Cogitat, inquit, aſſidue beatum eſſe ſe: ha-
 bet enim nihil aliud, quod ageret in mente. Compre-
 hendere igitur animo, & proponere ante oculos, Deum ni-
 hil aliud in omni aeternitate, niſi, *Mihi pulchre eſt, &
 Ego beatus ſum*, cogitantem. Nec tamen video, quo
 modo non vereatur iſte Deus beatus, ne intreat, cum
 ſine ulla intermiſſione paſſetur agiturque atomorum
 incurſione ſempiterna, cumque ex ipſo imagines ſemper
 aſſuant. Ita nec beatus eſt veſter Deus, nec aeternus.
 At etiam de ſanctitate, de pietate adverſus Deos, li-
 bros

brós scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scævolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus Deorum immortalium templa & aras everterit. Quid est enim, cur Deos ab hominibus colendos dicas, cum Di non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam præstantque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quicquam eximium potest esse in ea natura, quæ sita voluptate hærens, nihil nec actura sit unquam, neque agat, neque egerit? Quas porro pietas ei debetur, à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia adversum Deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum Deo sit communitas? sanctitas autem est scientia colendorum Deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis nec sperato bono. Quid est autem, quod 42 Deos venerationem propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim Deorum. Nisi forte Diagoram aut Theodorum, qui omnino Deos esse negabant, censeres superstitionis esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse Deos, nec non esse. Horum enim sententiae omnium, non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis Deorum; sed etiam religionem, quæ Deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de Dis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus-reipublicæ causâ, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret;

nonne

nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? Prodicus Ceus, qui ea, quae prodesse hominum vitae, Deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortis, aut claros, aut potentis viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxumè tractata ab Euhemero est, quem noster & interpretatus & securus est, praeter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepulturae demonstrantur Deorum. Utrum igitur hic confirmasse videtur religionem, an penitus totum sustulisse? Omitto Eleusinam sanctam illam & augustam,

Ubi initiatur gens orarum ultimat.

Praeterco Samothraciam, eaque,

Quae Lemni

Nocturno aditu occulta coluntur,

Silvestribus saepibus densa;

43 Quibus explicatis ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam Deorum. Mihi quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos inrigavit, nutare videtur in natura Deorum. Tum enim censet imagines divinitate praeditas inesse universitati rerum: tum principia, mentesque, quae sunt in eodem universo, Deos esse dicit: tum animantes imagines, quae vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quae quidem omnia sunt patriâ Democriti, quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu aut religione dignas judicare? Epicurus verò ex animis hominum ex-

trahit

traxit radicitus religionem, cum Dis immortalibus & opem, & gratiam sustulit: cum enim optumam & praestantissimam naturam Dei dicat esse, negat idem esse in Deo gratiam; tollit id, quod maxumè proprium est optumae praestantissimaeque naturae. Quid enim est melius, aut quid praestantius bonitate & beneficentia? quae cum carere Deum vultis, neminem Deo nec Deum nec hominem carum, neminem ab eo amari, neminem diligere vultis. Ita fit, ut non modò homines a Dis, sed ipsi Di inter se ab aliis alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui à vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos: nihil est enim virtute amabilius; quam qui adeptus fuerit, ubicumque erit gentium, à nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cum in inbecillitate gratificationem & benivolentiam ponitis? Ut enim omittam vim & naturam Deorum; ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos? Carum ipsum verbum est amoris; ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, & arva, & pecudum greges diliguntur isto modo, quòd fructus ex eis capiuntur; hominum caritas & amicitia, gratuita est: quanto igitur magis Deorum? qui nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur Deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt? quid optamus à Dis immortalibus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri, de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quae enim potest esse
sanctitas,

sanctitas, si Di humana non curant? quae autem ansimans natura, nihil curans? Verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Posidonius dissevit in libro quinto de natura Deorum, nullos esse Deos, Epicuro videri; quaeque is de Dis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse: neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem Deum fingeret, lineamentis dumtaxat extremis, non habitu solido; membris hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem; exilem quandam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem omnino, nihil curantem, nihil agentem. Quae natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit, Deos. Deinde, si maxime talis est Deus, ut nullam gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat: quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicis, omnis in inbecillitate est & gratia, & caritas.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS

DE

NATURA DEORUM

AD

M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

QUAE cum Cotta dixisset; tum Velleius, Nae
ego, inquit, incautus, qui cum Academico, &
eodem rhetore congregi conatus sum. Nam ne-
que indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista
philosophia rhetorem, quamvis eloquentem: neque enim
flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate
sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta,
utraque re valuisti: corona tibi & iudices defuerunt.
Sed ad ista alias: nunc Lucilium, si ipsi commodum est,
audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem malletm au-
dire Cottam, dum, qua eloquentia falsos Deos sustulit,
eadem veros inducat: est enim & philosophi, & ponti-
ficis, & Cottae, de Dis immortalibus habere non erran-
tem & vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem, cer-
tamque sententiam: nam contra Epicurum satis super-
que dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid
sentias. An, inquit, oblitus es quod initio dixerim, fa-
cilis me, talibus praesertim de rebus, quid non senti-
rem,

rem, quàm quid sentirem, posse dicere? Quòd si haberem aliquid, quod liqueret; tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus: Geram tibi morem, & agam quàm brevissimè potero: etenim, convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de Dīs immortalibus quaestionem in partes quatuor. Primum docent esse Deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quae priora duo sunt, sumamus: tertium & quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime verò, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus quae sunt etiam negotiis anteponendae.

2 Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars: quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum caelum suspeximus, caelestiaque contemplati sumus, quàm esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? Quod ni ita esset, quī potuisset ad sensum omnium dicere Ennius?

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem;
illum verò & Jovem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, &, ut idem Ennius,

— *patrem divūmque hominumque,*

& praesentem ac praepotentem Deum. Quod qui dubitet, haud sanè intelligo, cur non idem, sol sit an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo evidentius? Quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unā cum saeculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse.

Quis

Quis enim hippocentaurum fuisse aut chimaeram piratar? quaeve atius tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam credebantur, apud inferos portenta existimescat? opinionum enim commenta delet dies; naturae iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo & in ceteris Deorum cultus religionumque sanctitates existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere nec casu, sed quod praesentiam saepe Divi suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano praelio dimicaret, in nostra acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria idem Tyndaridae Persen victum nuntiaverunt. P. enim Varienus, avus hujus adulescentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit. Et primo, quasi temere de Republica locutus, in carcerem conjectus est: post, à Paulo literis adlatis, cum idem dies constitisset; & agro a senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatis Locri maximo praelio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiae, memoriae proditum est. Saepe Faunorum voces exaudirae, saepe visae formae Deorum, quemvis non aut heberem, aut inplum, Deos praesentes esse confiteri coegerunt. Praedictiones vero & praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendi, praedici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsam, Tiresiam, Amphiarum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsae quidem fabulae

adscivissent, si res omnino repudiarent; ne domesticis quidem exemplis docti numen Deorum comprobabimus? Nihil nos P. Claudî, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocos Deos inridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam jussit; ut biberent, quoniam esse nollent. Quirifus, classe divicta, multas ipsi lacrymas, magnam populo Romano cladem adtulit. Quid? collega ejus Junius, eodem bello, nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque Claudius à populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium Caelius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicae vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis reipublicam amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares aut etiam inferiores reperientur; religione, id est cultu Deorum, multo superiores. An Atti Navilitus ille, quo ad investigandum, uvam regiones vineae terminavit, contemnendus est? Crederem, nisi ejus augurio rex Hostilius maxuma bella gessisset. Sed, negligentia nobilitatis augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maxumae reipublicae partes, in his bella, quibus reipublicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos Dis immortalibus capite velato verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis varinationibus,

nationibus, multa ex haruspicum responsis commemo-
 rare possum, quibus ea confirmantur, quae dubia ne-
 mini debent esse. Atqui & nostrorum augurum, &
 Etruscorum haruspicum disciplinam, in P. Scipione, &
 C. Figulo consulibus, res ipsa probavit: quos cum Ti.
 Gracchus, consul iterum, crearet, primus rogatorum,
 ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus
 cum comitia nihilo minus peregisset, remque illam in
 religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit:
 senatus, quos ad soleret, referendum censuit: haruspi-
 ces introducti, responderunt, non fuisse justum comi-
 tiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut è patre audie-
 bam, incensus ira, Itahe vero? ego non justus, qui &
 consul rogavi, & augur, & auspicato? an vos Tusci ac
 barbari auspiciorum populi Romani jus tenetis, & in-
 terpreses esse comitiorum potestis? Itaque tum illos
 exire iussit: post autem ex provincia literas ad colle-
 gium misit, se, cum legerit libros, recordatum esse vi-
 tium sibi tabernaculum captum fuisse [hortos Scipionis;]
 quod, cum pomœrium postea intrasset, habendi senatus
 causa, in redeundo, eum idem pomœrium transiret,
 auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules
 esse. Augures rem ad senatum: senatus, ut abdic-
 rent consules: abdicaverunt. Quae quaerimus exempla
 majora? Vir sapientissimus atque haud scio an omnium
 praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset,
 confiteri maluit quam haerere in republica religionem:
 consules summum imperium statim deponere, quam id
 tenere punctum temporis contra religionem. Magna
 augurum auctoritas. Quid? haruspicum ars, nonne
 divina? Haec innumerabilia ex eodem genere qui vi-
 deat, nonne cogatur confiteri Deos esse? Quorum enim
 D 2 interpretes

interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est: Deorum autem interpretes sunt: Deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quae praedicta sunt. Ne aegri quidem, quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est? Signa ostenduntur à Dis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non Deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium summa constat: omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse Deos.

- 5 Quales sint, varium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas Deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modò dixi, quae orta esset ex praesensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terrae moribus, & saepe fremitibus, lapideisque imbris, & gustis imbrium quasi cruentis; tum labibus, aut repentinis terrarum hiatibus; tum, praeter naturam, hominum pecundumque portentis; tum facibus visis caelestibus; tum stellis his, quas Graeci cometas, nostri cincinnatas vocant, quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae; tum sole geminato, quod, ut è patre audiui, Tuditano & Aquillio consulibus evenerat; quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est: quibus exterriti homines vim quandam esse caelestem & divinam suspicari sunt. Quartam causam esse, eamque vel maxumam, aequabilitatem motus, conversionem caeli: solis, lunae, siderumque omnium distinctionem, varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse

esse ea fortuita: Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit; cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui praesit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam inmensa & infinita vetustas mentita sit, statuatur necesse est ab aliqua mente tantos naturae motus gubernari. Chrysippus quidem, 6 quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse repperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit; est certe id quod illud efficit, homine melius: atqui res caelestes omnesque hae quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt: est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam Deum? etenim si Di non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse praestantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse quam se praestet, desipientis adrogantiae est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto Deus. An verò si domum magnam pulchramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam & mustelis aedificatam putes? tantum ergo ornatum mundi, tantam varietatem pulchritudinemque rerum caelestium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, si tuum ac non Deorum immortalium domicilium putes, nonne planè desipere videre? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus atque urbi-

bus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter caeli pleniorē naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est in crassissima regione mundi, conlocati sint. Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem & divinam, existimare debemus. Unde enim hanc homo adripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem & calorem qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem si quis quaerat unde habemus; apparet, quod aliud à terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igni, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus. Illud autem, quod vincit haec omnia, rationem dico, &, si placet, pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? Atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil praestabilius, nihil pulchrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quicquam melius potest. Et, si ratione & sapientia nihil est melius, necesse est haec inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid vero? Tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quae dicuntur à me, comprobare? possetne uno tempore florere, dein vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se inmutantibus, solis accessus discessusque solstitiis brumisque cognosci? aut aestus maritimi fretorumque angustiae ortu aut obitu lunae commoveri? aut una totius caeli conversione cursus astrorum dispares conservari? Haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino & continuato spiritu continerentur.

nerentur. Atque haec cum uberiùs disputantur & fu-
sius, ut mihi est in animo facere, faciliùs effugiunt Aca-
demicorum calumniam: cum autem, ut Zeno solebat,
breviùs angustiusque concluduntur; tum apertiora sunt
ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix,
aut nullo modo; conclusa autem aqua, faciliè corrup-
pitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluun-
tur; angustia autem conclusae orationis non faciliè se
ipsa tutatur. Haec enim, quae dilatantur à nobis, Ze-
no sic premebat: "Quod ratione utitur, id melius est, 8
"quàm id, quod ratione non utitur: nihil autem
"mundo melius: ratione igitur mundus utitur." Simi-
liter effici potest, sapientem esse mundum: similiter,
beatum: similiter, aeternum: omnia enim haec me-
liora sunt, quàm ea, quae sunt his carentia: nec mundo
quicquam melius: ex quo efficitur, esse mundum Deum.
Idemque hoc modo: "Nullius sensu carentis pars ali-
"qua potest esse sentiens: Mundi autem partes sentien-
"tes sunt: non igitur caret sensu mundus." Pergit
idem, & urget angustius: "Nihil, inquit, quod animi
"quodque rationis est expers, id generare ex se potest
"animantem compotemque rationis: mundus autem
"generat animantes compotesque rationis: animans est
"igitur mundus compotque rationis." Idemque simi-
litudine, ut saepe solet, rationem conclusit hoc modo:
"Si ex oliva modulatè canentes tibiae nascerentur;
"num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quaedam
"scientia? Quid si platani fidiculas ferrent numerosè
"sonantes? Idem scilicet censeris, in platanis inesse
"musicam. Cur igitur mundus non animans sapiensque
"judicetur, cum ex se procreet animantes atque sapien-
"tes?" Sed quoniam coepi secus agere, atque initio 9

dixeram : (negaram enim hanc primam partem egere oratione, quòd esset omnibus perspicuum Deos esse) tamen id ipsum rationibus physicis confirmare volo. Sic enim res se habet, ut omnia, quae alantur & quae crescant, contineant in se vim caloris ; sine qua neque ali possent nec crescere. Nam omne, quod est calidum & igneum, cietur & agitur motu suo : quod autem alitur & crescit, motu quodam utitur certo & aequabili ; qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus & vita remanet ; refrigerato autem & extincto calore, occidimus ipsi & extinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore : negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is nocte & die concoquatur ; cuius etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam verò venae & arteriae micare non desinunt, quasi quodam igneo motu ; animadversumque saepe est, cum cor animantis alicujus evolsim ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod vivit, sive animal sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam, vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fultae sustentur. Quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam & lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus ; & recenti fossione

— *terram fumare calentem ;*

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxumè fieri temporibus hibernis, quod magna vis caloris, terrae contineatur cavernis ; eaque hieme sit densior ; ob eamque causam, calorem insitum interius

contineat

contineat arctius. Longa est oratio, multaeque rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixae contineat, ea temperatione caloris & oriri & augescere. Atque aquae etiam admixtum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio: quae neque congelaret frigoribus, neque nive pruinaque concrederet, nisi eadem se admixto calore liquefacta & dilapsa defunderet. Itaque & aquilonibus reliquisque frigoribus durefcit humor: & idem vicissim mollitur tepescit & tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus esse inclusum calorem. Nec enim ille externus & adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero & multo quidem calore admixtus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum: earum enim quasi vapor quidam aer habendus est. Is autem existit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in his aquis, quae effervescent subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura fervida est, & ceteris naturis omnibus salutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fufum esse natura, ut in eo insit procreandi vis & causa gignendi, à quo & animantia omnia, & ea quorum stirpes terra continentur, & nasci sit

necesse

58. DE NATURA DEORUM

II necesse & augescere. Natura est igitur, quae contineat mundum omnem cumque tueatur ; & ea quidem non sine sensu atque ratione : omnem enim naturam necesse est, quae non solitaria sit neque simplex, sed cum alio iuncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum quae gignuntur è terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Graeci *ἡγεμονία* vocant : quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse praestantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturae principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum. Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, haec inesse necesse est, & acriora quidem atque maiora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est ; naturamque eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere ; eoque Deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor, quo haec, quae nota nobis sunt, retinentur & vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines bestiaeque hoc calore teneantur, & propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu ; qui integro, & libero, & puro, eodemque acerrimo & mobilissimo ardore teneatur : praesertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsus, sed per se ipse ac sua sponte moveatur.

moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum, quo ille teneatur? 12

Audiamus enim Platonem, quasi quendam Deum philosophorum, cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter, quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte moveatur; animus sit necesse est. Ex quo efficitur, animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars est corporis nostri, quae non minoris sit, quam nosmetipsi sumus: sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est: nam si ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret. Atque etiam, si à primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad Deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, à natura sustineri ea, quae gignantur è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutare, à pestiferis recessum: hoc homini amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus 13 & altissimus est eorum, qui natura boni sapientesque gignantur: quibus à principio innascitur ratio recta constansque,

60 DE NATURA DEORUM

constansque, quae supra hominem putanda est, Deoque tribuenda, id est mundo : in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quae vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire : atque ut pictura & fabrica ceteraeque artes habent quandam absoluti operis effectum : sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obistere : universam autem naturam nulla res potest impedire ; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet & continet. Quocirca necesse est esse quantum illum & altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur : quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici : aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis & consilii compotem, postremo sapientem ? qui enim potest aliter esse optima ? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius quam deterrima : nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mundi quam humana conditio : homo enim sapiens fieri potest ; mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequitur : ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, &
Deus

Deus habendus est: neque enim est quicquam aliud, praeter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris & partibus. Scitè enim Chrysippus, ut cly- 14
pei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, praeter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata: ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi & custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum & imitandum, nullo modo perfectus, sed est quaedam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est nec est quicquam quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse quod est optimum? nihil autem est mente & ratione melius: ergo haec mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adjungens omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, ut in equo quam in equuleo; in cane quam in catulo; in viro quam in puero: item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere: est autem nihil mundo perfectius, nihil virtute melius: igitur mundi est propria virtus. Nec verò hominis natura perfecta est; & efficitur tamen in homine virtus: quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus: sapiens est igitur; & propterea Deus. Atque hac mundi divinitate perspecta, tribuenda est 15
sideribus eadem divinitas; quae ex mobilissima purissimaeque aetheris parte gignuntur, neque ulla praeterea sunt admixta natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota
esse

62 DE NATURA DEORUM

esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cle-
 anthes putat, tactus & oculorum. Nam solis candor
 industrior est quàm ullius ignis, quippe qui inmenso
 mundo tam longè lateque colluceat: & is ejus tactus est,
 non ut repetaciat solum, sed etiam saepe comburat.
 Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, in-
 quit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus,
 quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere:
 necesse est aut similis sit igni, quem adhibemus ad usum
 atque victum; aut ei, qui corporibus animantium con-
 tinetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitae re-
 quirat, confector est & consumptor omnium, idem-
 que, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat.
 Contra ille corporeus, vitalis & salutaris, omnia conser-
 vat, alit, auget, sustinet, sensuque adficit. Negat er-
 go esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum
 is quoque efficiat, ut omnia floreat, & in suo quaeque
 genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum
 ignium sit, qui sunt in corporibus animantium; solem
 quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra,
 quae oriuntur in ardore caelesti, qui aether vel caelum
 nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in
 terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum; absurdum
 esse Aristoteli videtur, in ea parte, quae sit ad gignenda
 animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Si-
 dera autem aetherium locum obtinent: qui quoniam te-
 nuissimus est, & semper agitur & viget; necesse est,
 quod animal in eo gignatur, id & sensu acerrimo &
 mobilitate eclerrima esse. Quare cum in aethere astra
 gignantur, consentaneum est, in his sensum inesse &
 intelligentiam; ex quo efficitur, in Deorum numero
 16 astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora inge-
 nia

nia & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso caelo atque concreto. Quin etiam cibo, quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae & aetheriam mundi partem incolant, & marinis terrenisque humoribus, longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxumè declarat ordo eorum atque constantia: nihil est enim, quod ratione & numero moveri possit sine consilio; in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum & in omni aeternitate constantia neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quae amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate moveantur. Nec verò Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia quae moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumque ferretur. Nec verò dici potest, vix quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur: quae enim potest major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. Quae qui videat, non indoctè solum, verum etiam impie faciat, si Deos esse neget. Nec sanè multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet: mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur Deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanae mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum 17
natura

natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quam à consuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit, & vulgo inperitos, & similes philosophos inperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de Dīs immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata à Cotta, non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse Deum certa notione animi praesentiamus, primum ut sit animatis, deinde ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem notionemque nostram, nihil video quod potius adcommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil excellentius fieri potest, animantem esse & Deum judicem. Hic quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, minimeque resipiens patriam; & dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis & rotundus Deus: tamen ex hoc, quod etiam ipse probat, numquam me movebit. Placet enim illi esse Deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum & rationem & mentem, id sit melius, quam id quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem: qua ratione, Deum esse mundum, concluditur. Sed haec paullo post facilius cognoscantur ex his rebus ipsis, quas mundus efficit.

18 Interea, Vellei, noli, quaeso, prae te ferre, vos plane expertes esse doctrinae. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchriorem, quam sphaeram, videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulchriora, dumtaxat aspectu: quod mihi tamen ipsum non videtur. Quid enim pulchrius ea figura, quae sola

omnes

omnes alias figuras complexa continet, quaeque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duae formae praestantes sint, ex solidis, globus; (sic enim *σφαῖρα* interpretari placet) ex planis autem, circulus aut orbis, qui *κύκλος* Graecè dicitur; his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimae, à medioque tantum absit extremum, quantum idem à summo: quo nihil fieri potest aptius. Sed si haec non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem adrigistis; ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod à vobis adfirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis; nam posse fieri, ut sit alia figura; innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quae, si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certè non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, iudicat, caeli palatum (ut ait Ennius) non suspexit. Nam cum duo sint genera siderum: quo- 19-
rum alterum spatiis inmutabilibus ab ortu ad occasum commèans, nullum umquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas in eodem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas, quae nisi in globosâ forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur. Primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modò his, modò illis ex partibus opacet: ipsa enim umbra terrae soli officiens, noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum. Eiusdemque solis tum ac-

cessus modici, tum recessus, & frigoris & caloris mo-
 dum temperant. Circuitus enim solis orbium quinque
 & sexaginta & trecenti, quarta ferè dici parte addita,
 conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol
 cursum tum ad septentriones tum ad meridiem, aesta-
 tes & hiemes efficit & ea duo tempora, quorum alte-
 rum hiemi senescenti adjunctum est, alterum aestati.
 Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quae
 terra marique gignuntur, initia causaeque ducuntur.
 Jam solis annuos cursus spatiis mensuris luna consequi-
 tur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus
 ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissi-
 mum. Neque solum ejus species ac forma mutatur tum
 crescendo, tum defectibus in initia recurrendo; sed
 etiam regio, quae tum est aquilem, tum australis. In
 lunae quoque cursu est & brumae quaedam & solstitii simi-
 litudo: multaque ab ea manant & fluunt, quibus & ani-
 mantes alantur augescantque; & pubescant maturita-
 20 temque adsequantur, quae oriuntur e terra. Maxime
 verò sunt admirabiles motus earum quinque stellarum,
 quae falso vocantur errantes: nihil enim errat, quod in
 omni aeternitate conservat progressus & regressus reli-
 quosque motus constantes & ratos. Quod eo est admi-
 rabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultan-
 tur, tum rursus aperiuntur; tum adeont, tum recedunt,
 tum antecedunt, tum autem subsequuntur; tum
 celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne mo-
 ventur quidem, sed ad quoddam tempus insistant.
 Quarum ex disparibus motionibus magnum annum ma-
 thematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis,
 & lunae, & quinque errantium ad eandem inter se
 comparisonem confectis omnium spatiis est facta con-
 versio.

versio. Quae quàm longa sit, magna quaestio est: esse
 verò certam & definitam, necesse est. Nam ea quae
 Saturni stella dicitur, *φαιων*, quae à Graecis nominatur,
 quae à terra abest plurimum, xxx ferè annis cursum
 suum conficit: in quo cursu multa mirabiliter efficiens,
 tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis tem-
 poribus delitiscendo, tum matutinis rursus se aperien-
 do, nihil inmutat sempiternis saeculorum aetatibus,
 quin eadem isdem temporibus efficiat. Infra autem
 hanc propius à terra Jovis stella fertur, quae *φαιθων*
 dicitur: eaque eundem xii signorum orbem annis xii
 conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu
 varietates. Huc autem proximum inferiorem orbem
 tenet *πυρόεις*, quae stella Martis appellatur: eaque
 iiii & xx mensibus, vi, ut opinor, diebus minis, eun-
 dem lustrat orbem, quem duae superiores. Infra autem
 hanc stella Mercurii est: ea *ειλαβων* appellatur à Grae-
 cis: quae anno ferè vertente signiferum lustrat orbem,
 neque à sole longius umquam unius signi intervallo di-
 scedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est
 quinque errantium terraeque proxima, stella Veneris,
 quae *φωσφός* Graecè, Lucifer Latinè dicitur, cum an-
 tegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos.
 Ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signi-
 feri orbis & longitudinem; (quod idem faciunt stellae
 superiores) neque umquam à sole duorum signorum in-
 tervallo longius discedit, tum antecedens, tum subse-
 quens. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam
 tam variis cursibus in omni aeternitate convenientiam
 temporum, non possum intelligere sine mente, ratione,
 consilio. Quae cum in fideribus inesse videamus, non
 possumus ea ipsa non in Deorum numero reponere.

Nec verò hac stellae, quae inerrantes vocantur, non significant eandem mentem atque prudentiam; quarum est cotidiana, conveniens, constansque conversio. Nec habent aethërios cursus neque caelo inhaerentes, ut plerique dicunt physicae rationis ignari. Non est enim aetheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat: nam tenuis, ac perlucens, & aequabili calore suffusus aether, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes ab aetheria conjunctione secretam & liberam. Earum autem perennes cursus atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, declarant in his vim & mentem esse divinam: ut, haec ipsa qui non sentiat Deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. Nulla igitur in caelo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec varietas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia: quaeque his vacant, e mentita & falsa plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam quae omnium ultima est, in terrisque versantur. Caelestem ergo admirabilem ordinem incredibilemque constantiam, ex qua conservatio & salus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, ut opinor, erravero, si à principe investigandae veritatis, hujus disputationis principium duxero. Zeno igitur naturam ita definit, ut eam dicat, ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via: censet enim artis maxumè proprium esse, creare & gignere; quodque in operibus artium nostrarum manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura, artificiosa est; quod habet quasi viam quandam

& sectam quam sequatur. Ipsius verò mundi, qui omnia complexu suo coercet & continet, natura non artificiosa solum, sed planè artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix & provida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque ut ceterae naturae suis seminibus quaeque gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi omnes motus habet voluntarios; conatusque, & appetitiones, quas *ἡμῶν* Graeci vocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur & sensibus. Talis igitur mens mundi cùm sit, ob eamque causam vel prudentia vel providentia appellari rectè possit, (Graecè enim *πρόνοια* dicitur) haec potissimum providet, & in his maxumè est occupata, primum ut mundus quàm aptissimus sit ad permanendum; deinde ut nulla re egeat: maxumè autem ut in eo eximia pulchritudo sit atque omnis ornatus. Dictum est de universo mundo: 23 dictum etiam est de sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium Deorum, nec ea, quae agant, molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, & nervis, & ossibus continentur, nec his escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres aut nimis concretos humores colligant: nec his corporibus sunt, ut aut casus aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quae verens Epicurus, monogrammos Deos, & nihil agentes commentus est. Illi autem pulcherrima forma praediti, purissimaque in regione caeli conlocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda & tuenda consensisse videantur. Multae autem aliae naturae Deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, & à Graeciae sapientissimis & à majoribus nostris constitutae nominataeque sunt. Quicquid enim magnam utilitatem generi

adferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat à Deo natum, nomine ipsius Dei nuncupabant: ut cùm fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terenti,

Sine Cerere & Libero friget Venus:

tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa res nominetur Deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè à M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, vides Honoris à M. Marcello renovatum; quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae, Libertatis, Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit. Quo ex genere, Cupidinis, & Voluptatis, & Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium, quamquam Velleius aliter existumat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ei Di, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus quae paullo antè dicta sunt, 24 quae vis sit, in quoque declaratur Deo. Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentis viros in caelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: (hunc dico Liberum Semela natum, non eum, quem nostri majores augustè sanctèque, Liberum cum Cerere & Libera consecraverunt; quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos, liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati

minati sunt Liber & Libera: quod in Libera servant, in Libero non item:) hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi atque aeternitate fruerentur, ritè Di sunt habiti; cum & optimi essent, & aeterni. Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum: qui induti specie humana fabulas poëtis suppetiderunt, hominum autem vitam superstitione omni refferunt. Atque hic locus à Zenone tractatus, post à Cleanthe & Chrysippo pluribus verbis explicatus est. Nam vetus haec opinio Graeciam opplevit, scilicet exsectum Caelum à filio Saturno, victum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impiis fabulas: caelestem enim, altissimam, aetheriamque, naturam, id est, igneam, quae per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quae conjunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum 25 autem, eum esse voluerunt, qui cursum & conversionem spatiorum ac temporum contineret, qui Deus Graecè id ipsum nomen habet: *Χρόνος* enim dicitur; qui est idem *χρόνος*, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod satiretur annis. Ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis insaturabiliter expletur: victus autem à Jove, ne inmoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vinculis adligaret. Sed ipse Juppiter, id est, *juvans pater*, quem converſis casibus appellamus à *juvando* Jovem, à poëtis *pater divumque hominumque* dicitur: a maioribus autem nostris *optimus maximus*; & quidem antè optimus, id est beneficentissimus, quàm maximus, quia majus est certeque gratius, prodesse omnibus quàm

opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Planiusque alio loco idem,

Cur, quod in me est, execrabor hoc, quod lucet, quicquid est?

Hunc etiam augures nostri; cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *caelo fulgente, tonante*. Euripides autem ut multa praeclare, sic hoc [breviter,]

Vides sublime fustum, immoderatum aethera,

Qui terram tenero circumjectu amplectitur:

Hunc summum habeto diuom: hunc perhibeto Jovem.

- 26 Aër autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare & caelum, Junonis nomine consecratur: quae est soror & conjux Jovis, quod ei similitudo est aetheris & cum eo summa conjunctio. Effeminarunt autem eum Junoni-que tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem à *juvando* credo nominatam. Aqua restabat, & terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus à portu, sic Neptunus à *nando*, paullum primis literis inmutatis. Terrena autem vis omnis atque natura Diti patri dedicata est: qui *Dives*, ut apud Graecos *Πλάτων*, quia & recidant omnia in terras, & oriantur è terris. Is rapuit Proserpinam, (quod Graecorum nomen est: ea enim est, quae *Προσεφόνη* Graecè nominatur) quam frugum semen esse volunt, absconditamque quaeri à matre fingunt. Mater autem est à gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres*; casuque prima litera itidem inmutata, ut à Graecis: nam ab illis quoque *Δημήτηρ*, quasi *Γημητήρ*, nominata est. Jam qui *magna vorteret*, Mavors: Minerva autem, 27 quae vel *minueret*, vel *minaretur*. Cumque in omnibus rebus

rebus vim haberent maxumam prima & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt; quod ab *eundo* nomen est ductum: ex quo transitiones perviae, *Janii*; foresque in liminibus profanarum aedium, *januae* nominantur. Nam Vestae nomen à Graecis est: ea est enim, quae ab illis *Ἑστία* dicitur: vis autem ejus ad aras & focos pertinet; itaque in ea Dea, quae est rerum custodiarum, omnis & precatio & sacrificatio extrema est. Nec longè absunt ab hac vi Dî Penates, sive à *pena* ducto nomine (est enim omne, quo vescuntur homines, *penus*) sive ab eo, quod *penitus* insident: ex quo etiam penetrales à poetis vocantur. Jam Apollinis nomen est Graecum; quem solem esse volunt: Dianam autem & Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet; Luna à *lucendo* nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaque, ut apud Graecos Dianam eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant. Quae eadem Diana omnivaga dicitur, non à *venando*, sed quod in septem numeratur tamquam *vagantibus*. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnumquam, aut, ut plerumque, novem lunae cursibus: qui, quia mensa spatia conficiunt, *mensēs* nominantur. Concinneque, ut multa, Timaeus: qui cum in historia dixisset, quae nocte natus Alexander esset, eadem Dianae Ephesiae templum deflagrasset; adjunxit, minimè id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quae autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate. Videtisne igitur,

tur,

tur, ut à physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commenticios & fictos Deos? Quae res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones paene aniles: & formae enim nobis Deorum, & aetates, & vestitus, ornatusque noti sunt: genera praeterea, conjugia, cognationes, omniaque tractata ad similitudinem inbecillitatis humanae: nam & perturbatis animis inducuntur; accipimus enim Deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec verò, ut fabulae ferunt, Dî bellis proeliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duo exercitus contrarios alii Dî ex alia parte defenderent, sed etiam ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Haec & dicuntur & creduntur stultissimè, & plena sunt futilitatis summaeque levitatis. Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi: qui qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, hos Deos & venerari & colere debemus. Cultus autem Deorum, est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissimisque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur: non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri superstitionem à religione separaverunt. Nam qui totos Dies precabantur, & immolabant, ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen patuit postea latinis. Qui autem omnia, quae ad cultum Deorum pertinerent, diligenter retractarent & tamquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, & tamquam à diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem,

dem, quae in religioso. Ita factum est in superstitioso
& religioso alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac
mihi videor satis, & esse Deos, & quales essent, osten-
disse. Proximum est, ut doceam, Deorum providen- 29
tia mundum administrari. Magnus sanè locus est &
à vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne
certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est,
quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum
legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita condem-
natis. Velut à te ipso, hesterno die, dictum est, anum
fatidicam *ἡρώδαν* à Stoicis induci. Quod eo errore di-
xisti, quia existumas ab his providentiam fingi quasi
quandam deam singularem, quae mundum omnem gu-
bernet & regat: sed id praecisè dicitur, ut, si quis di-
cat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit il-
lud, Ariopagi: sic, cùm dicimus providentia mundum
administrari, deesse arbitrator, Deorum. Plenè autem
& perfectè sic dici existumato, providentia Deorum
mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra
natio, in invidendis nobis nolitote consumere: & me
hercule, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non
decet: non datum est: non potestis. Nec verò hoc in te
uno convenit, moribus domesticis, ac nostrorum homi-
num urbanitate limato: sed cùm in reliquos vestros, tum
in eum maxumè, qui ista peperit, hominem sine arte,
sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo,
sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur providentia 30
Deorum mundum, & omnes mundi partes, & initio
constitutas esse, & omni tempore administrari: eamque
disputationem tres in partes nostri ferè dividunt. Qua-
rum prima pars est, quae ducitur ab ea ratione, quae
docet esse Deos: quo concessio, confitendum est, eorum
consilio

consilio mundum administrari. Secunda est autem, quae docet, omnes res subjectas esse naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrimè geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principiis eam esse generatam. Tertius est locus, qui ducitur ex admiratione rerum caelestium atque terrestrium. Primum igitur aut negandum est esse Deos, quod & Democritus simulacra, & Epicurus irragines inducens, quodam pacto negat: aut, qui Deos esse concedant, his fatendum est, eos aliquid agere, idque praeclarum: nihil est autem praeclarior mundi administratione: Deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profectò sit necesse est melius, & maiore vi praeditum, quàm Deus, quale id cumque est, siue inanima natura, siue necessitas vi magna incitata, haec pulcherrima opera efficiens, quae videmus. Non est igitur natura Deorum praepotens neque excellens, siquidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturae, quâ caelum, maria, terrae regantur. Nihil est autem praestantius Deo: ab eo igitur mundum necesse est regi. Nulli igitur est naturae obediens aut subjectus Deus: omnem ergo regit ipse naturam. Etenim si concedimus, intelligentes esse Deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maxumarum. Ergo utrum ignorant, quae res maxumae sint, quoque hac modo tractandae & tuendae; an vim non habent, qua tantas res sustineant & gerant? At & ignoratio rerum, aliena naturae Deorum est; & sustinendi muneris propter inbecillitatem difficultas, minimè cadit in maiestatem Deorum. Ex quo efficitur id quod volumus, Deorum
31 providentia mundum administrari. Atqui necesse est, cum sint Di, (si modò sint, ut profectò sunt) animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compo-
tes,

res, inter seque quasi civili conciliatione & societate
conjunctos, unum mundum ut communem republicam
atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in
his, quae humano in genere, ratio, eadem veritas utro-
bique sit, eademque lex, quae est recti praeceptio pravi-
que depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque
& mentem à Dis ad homines pervenisse: ob eamque
causam majorum institutis mens, fides, virtus, concor-
dia, consecratae & publicè dedicatae sunt. Quae quì
convenit penes Deos esse negare, cùm eorum augusta &
sancta simulacra veneremur? Quod si inest in homi-
num genere mens, fides, virtus, concordia; unde haec
in terram, nisi à superis, defluere potuerunt? cumque
sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est De-
os haec ipsa habere majora, nec habere solum, sed eti-
am his uti in maximis & optimis rebus. Nihil autem
est nec majus nec melius mundo: necesse est ergo eum
Deorum consilio & providentia administrari. Postremo
cùm satis docuerimus, hos esse Deos, quorum insignem
vim & inlustrem faciem videremus, solem dico & lunam
& vagas stellas & inerrantes & caelum & mundum ip-
sum & earum rerum vim, quae incessent in omni mundo
cum magno usu & commoditate generis humani; effici-
tur, omnia regi divina mente atque prudentia. Ac de
prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut do- 32
ceam, omnia subjecta esse naturae, eaque ab ea pulcher-
rimè geri. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est an-
te breviter, quo facilius id, quod docere volumus, in-
telligi possit. Namque alii *naturam* censent esse vim
quandam sine ratione, cientem motus in corporibus ne-
cessarios: alii autem, vim participem rationis, atque or-
dinis; tanquam via progredientem, declarantemque
quid

quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur; cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando: seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam qua ali augeri que possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut movere etiam & sentire & appetere possint & ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus; qui ita dividit, omnium, quae sint, naturam, esse corpora & inane quaeque his accidant. Sed nos cum dicimus natura consistere administrarique mundum, non ita dicimus, ut glebam aut fragmentum lapidis aut aliquid ejusmodi, nulla cohaerendi natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet & artis quaedam similitudo. Quod si ea, quae à terra stirpibus continentur, arte naturae vivunt & vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur, [& arte naturae,] quippe quae gravidata seminibus, omnia pariat & fundat ex sese, stirpes amplexa alat & augeat, ipsaque alatur vicissim à superis externisque naturis. Eiusdemque expirationibus aer alitur, & aether, & omnia supera. Ita, si terra natura tenetur & viget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terrae inhaerent: animantes autem adspiratione aeris sustententur: ipseque aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum: quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare & cedere. Quaeque in medium locum mundi, qui est infimus, & quae à medio in superum, quaeque conversione rotunda circum

cum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam. Et cum quattuor genera sint corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua : ex aqua, oritur aër : ex aëre, æther : deinde retrorsum vicissim ex æthere, aër : inde aqua : ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsus, ultro, citro commean- tibus, mundi partium conjunctio continetur. Quae aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem vi- demus : aut certe perdiuturna, permanens ad longin- quum & inensum paenè tempus. Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum administrari. Quae enim classium navigatio, aut quae instructio exercitûs, aut rur- sus (ut ea, quae natura efficit, conseramus) quae procre- atio vitis aut arboris, quae porro animantis figura con- formatioque membrorum, tantam naturae sollertiam sig- nificat, quantam ipse mundus ? Aut igitur nihil est quod sentiente natura regatur, aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes earumque semi- na contineat, qui potest ipse non natura administrari ? ut, siqui dentes & pubertatem natura dicat existere ; ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura ; non intelligat, ea, quae efferant aliquid ex sese, perfec- tiores habere naturas, quàm ea, quae ex iis efferantur. Omnium autem rerum, quae natura administrantur, se- 34 minator, & sator, & parens, ut ita dicam, atque edu- cator & altor est mundus : omniaque, sicut membra & partes suas, nutricatur & continet. Quod si mundi par- tes natura administrantur, necesse est mundum ipsum na- tura administrari. Cujus quidem administratio nihil ha- bet in se quod reprehendi possit : ex iis enim naturis quae erant, quod effici optimum potuit, effectum est.

Doceat

80 DE NATURA DEORUM

Doceat ergo aliquis potuisse melius. Sed nemo unquam docebit: & si, quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quòd si omnes mundi partes ita constitutae sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: videamus, utrùm ea fortuita ne sint, an eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea quae natura, quam illa quae arte perfecta sunt: nec ars efficit quicquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii & rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulae conversiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in caelo singulis diebus & noctibus; quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur & fiunt omnia, casumne ipse sit effectus aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: & Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis; praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec
35 simulata sollertius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem numquam ante vidisset, ut procul divinum

&

& novum vehiculum Argonautarum è monte conspexit,
primò admirans & perterritus, hoc modo loquitur :

——— *tanta moles labitur*

Fremeunda & alto, ingenti sonitu & spiritu :

Prae se undas voluit : vortices vi suscitât,

Ruit prolapsa : pelagus respergit : profluit.

Ita dum interruptum credas nimbium volvier,

Dum quod sublime ventis expulsum rapi

Saxum aut procellis, vel globosos turbines

Existere ictos undis concursantibus :

Nisi quas terrestres Pontus strages conciet :

Aut fortè Triton fuscina evertens specus,

Subter radices penitus undanti in freto

Molem ex profundo saxeam ad caelum eruit.

Dubitat primò, quae sit ea natura, quam cernit ignotam,

idémque, juvenibus visis auditoque nautico cantu,

Sicut inciti atque alacres rostris perfremunt

Delphini :

item alia multa.

——— *Silvani mèlo*

Consimilem ad aures cantum & auditum refert.

Ergo ut hic primò aspectu inanimum quiddam sensuque vacuum se putat cernere ; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari : sic philosophi debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos & aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata inmutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac caelesti ac divina domo, sed etiam rectorem & moderatorem & tamquam architectum tanti operis tantique muneris. Nunc autem mihi 36

E

caelesti,

caelestium rerum atque terrestrium. Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac animabili spirabilique natura, cui nomen est aer. Graecum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur inensus aether, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam *aether* Latine, quam dicitur *aër*: etsi interpretatur Pacuvius;

Hoc quod memoro, nostri caelum, Graeci perhibent aethera.
Quasi verò non Grajus hoc dicat. At Latine loquitur. Siquidem nos non quasi Graece loquentem audiamus. Docet idem alio loco:

Grajugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex aethere igitur innumera-
rabiles flammae siderum existunt; quorum est princeps
sol, omnia clarissima luce conlustrans, multis partibus
major atque amplior, quam terra universa: deinde re-
liqua sidera magnitudinibus inmensis. Atque hi tanti
ignes tamque multi non modò nihil nocent terris rebus-
que terrestribus, sed ita prosunt, ut si mota loco sint,
conflagrare terras necesse sit à tantis ardoribus modera-
37 tione & temperatione sublata. Hic ego non mirer esse
quemquam, qui sibi persuadeat, corpora quaedam soli-
da atque individua, vi & gravitate ferri, mundumque
effici ornatissimum & pulcherrimum ex eorum corpo-
rum concursione fortuita? Hoc qui existumat fieri po-
tuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles
unius & viginti formae literarum, vel aureae vel qua-
les libet, aliquò conjiciantur, posse ex his in terram ex-
cussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici:
quod

quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum adseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam *νοῦστα* Graeci vocant, non sensu praeditis, sed concurrentibus temerè atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potiùs in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quae sunt minùs operosa, & multo quidem faciliora. Certe ita temerè de mundo effutiant, ut mihi quidem numquam hunc admirabilem caeli ornatum, qui locus est proximus, suspensisse videantur. Praeclarè ergo Aristoteles, *Si essent*, inquit, *qui sub terra semper habitavissent bonis & industribus domiciliis, quae essent ornata signis atque picturis, instructaque rebus his omnibus quibus abundant hi qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram; accepissent autem fama & auditione, esse quoddam numen & vim Deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terrae faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, & maria, caelumque viderent; nubium magnitudinem ventorumque vim cognovissent, aspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem pulchritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quòd is diem efficeret, toto caelo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum & ornatum, lunaeque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus & occasus, atque in omni aeternitate ratos immutabileisque cursus: haec cum viderent, profectò & esse Deos, & haec tanta opera Deorum esse arbitrarentur. Atque haec quidem ille.*

38

Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obscu-

ravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol inluxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex aeternis tenebris contingeret, ut subito lucem aspiceremus; quae-
 nam species caeli videretur? Sed assiduitate cotidiana, & consuetudine oculorum, adfuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos caeli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque inter se omnia connexa & apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur, nullo consilio adsequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis? cum autem impetum caeli cum admirabili celeritate moveri vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias cum summa salute & conservatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus
 39 constitutas. Ac principio terra universa cernatur, locata in media sede mundi, solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, inpendentium montium

tium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quae verò, & quàm varia genera bestiarum vel cicurum vel ferarum? qui volucrum lapsus atque cantus? qui pecudum pastus? quae vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terrae constituti, non patiuntur eam nec inmanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulae, litoraue conlucent, distincta tectis & urbibus. Quae si ut animis sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. At verò quanta maris est pulchritudo? quae species universi? quae multitudo & varietas insularum? quae amoenitates orarum & litorum? quot genera quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium & innantium beluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium? Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus adludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exin mari finitimus aër, die & nocte distinguitur: isque tum fusus & extenuatus sublime fertur; tum autem concretus in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus; tum effluens huc & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit & sustentat animantes. Restat ultimus, & 40 à domiciliis nostris altissimus, omnia cingens & coercens caeli complexus, qui idem aether vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo cum admirabilitate maxuma igneae formae cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur: isque oriens & occidens diem noctemque conficit: & modò accedens, tum

autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quâdam contrahitur terra, tum vicissim laetificatur, ut cum caelo hilarata videatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt Mathematici, major quàm dimidia pars terrae, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiendi cum sole, tum digrediendi, & eam lucem, quam à sole accepit, mittit in terras, & varias ipsa lucis mutationes habet: atque etiam tum subjecta atque opposita soli, radios ejus & lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est è regione solis, interposito interjectuque terrae, repente deficit. Iisdemque spatiis haec stellae, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, saepe etiam insistant. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxuma multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina invenerint. Atque hoc loco

41 me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati eis, quae à te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant quia Latina sunt, ut multa ex his memoriâ teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus, sine ulla mutatione aut varietate

Cetera labuntur celeri caelestia motu,

Cum caeloque simul noctesque diesque feruntur.

Quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturae constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse polus.

Hunc circum *ἄρκτος* duae feruntur, numquam occidentes.

*Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice.*

Cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paribusque stellis similiter distinctis eundem caeli verticem lustrat parva Cynosura

Hac fidunt luce nocturna Phoenixes in alto.

Sed prior illa magis stellis distincta refulget,

Et latè prima confestim à nocte videtur.

Haec verò parva est: sed nautis usus in hac est.

Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,

42

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,

Torvus Draco serpit subter superaque revolvens

Sese, conficiensque sinus è corpore flexos.

Ejus cum totius est praeclara species, in primis suspicienda est figura capitis atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet,

Verum tempora sunt duplici fulgore notata,

E trucibusque oculis duo fervida lumina flagent,

Atque uno mentum radianti sidere lucet.

Obstipum caput & tereti cervice reflexum:

Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus.

Hoc caput hic paullum sese subitoque recondit,

Ortus ubi atque obitus parte admiscuntur in una.

Id autem caput

Atingens defessa velut moerentis imago

Vertitur;

quam quidem Graeci

Engonasm vocitant, genibus quia nixa feratur.

Hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque haec quidem à tergo : propter caput autem Anguitenens,

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.

Hic pressu duplici palmarum continet anguem,

Ejus & ipse manet religatus corpore toto :

Namque virum medium serpens sub pectora cingit.

Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,

Atque oculos urget pedibus pectusque Nepai.

Septem triones autem sequitur

Arctophylax, vulgò qui dicitur esse Bootes :

Quod quasi temone adjunctam prae se quatit Arctum.

Dein quae sequuntur. Huic enim Booti

Subter praecordia fixa videtur

Stella micans radiis, Arcturus nomine claro :

cui subjecta fertur,

Spicum inlustre tenens splendenti corpore Virgo.

43 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina sollertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti,

Subjectus media est cancer, pedibusque tenetur

Magnus Leo, tremulam quatiens è corpore flammam.

Auriga

Sub laeva Geminorum abductus parte feretur.

Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.

At Capra laevum humerum clara obtinet.

Tum quae sequuntur.

Verum haec est magno atque inlustri praedita signo.

Contra Haedi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

Cujus sub pedibus

Corruiger est valido connexus corpore Taurus.

Ejus caput stellis conspersum est frequentibus.

Has Graeci stellas, Hyadas vocitare suerunt:
 à pluendo; *Ues* enim est pluere; nostri imperité sucu-
 las: quasi à subus essent, non ab imbris nomiatae.
 Minorem autem Septentrionem Cephæus passis palmis à
 tergo subsequitur.

Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti.
 Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.

Hanc autem inlustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens aspectum moesta parentis.

Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,

Summum contingit caput alba: stellaque iungens

Una, tenet duplices communi lumine formas,

Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.

Exin contortis Aries cum cornibus haeret.

Quem propter

Pisces, quorum alter paulum praelabitur antè,

Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

Ad pedes Andromedae Perseus describitur,

44

Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.

At propter laevum genus omni ex parte locatas

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.

Inde Fides laeviter posita, & convexa videtur.

Inde est ales avis lato sub tegmine caeli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque
 deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,

Corpore semisera magno Capricornus in orbe.

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,

Brumali flectens contorquet tempore curram.

Hinc autem aspicitur,

Ut sese ostendens emergit Scorpior altè

Posteriore

Posteriore trahens flexum vi corporis artum.

Quem propter nitens pennis convolvitur ales.

At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens

Quem subsequens

Fervidus ille Canis stellarum luce resulget

Post Lepus subsequitur

Curriculum nunquam desesso corpore sedans.

At Canis ad Caudam serpens prolabitur Argo.

Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,

Fluminis inlustri tangentem corpore ripas.

Quem longè serpentem & manantem aspicias

—— proceraque Vincla videbis,

Quae retinent Pisces caudarum à parte locata.

Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen

Aram, quam flatu permalcet spiritus austri.

Propter quae Centaurus

Cedit, Equi partis properans subungere Chelis.

Hic dextram porgens, quadrupes quâ vasta tenetur,

Tendit, & inlustrum truculentus caedit ad aram.

Hic sese infernis de partibus erigit Hydra:

Cujus longè corpus est fusum.

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.

Extremum nitens plumato corpore Corvus

Rostro tundit: & hic Geminiis est ille sub ipsis

Ante canem, Procyon Grajo qui nomine fertur.

Haec omnis descriptio fiderum, atque hic tantus caeli ornatus, ex corporibus huc & illuc casu & temerè cursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? aut vero alia quae natura, mentis & rationis experts, haec efficere potuit, quae, non modò ut fierent, ratione eguerunt,

erunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec verò haec solùm admirabilia, sed nihil majus, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohaeret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius: omnes enim partes ejus undique medium locum capefcentes, nituntur aequaliter. Maxumè autem corpora inter se juncta permanent, cùm quasi quodam vinculo circumdato conligantur: quod facit ea natura, quae per omnem mundum omnia mente & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit & convertit extrema: Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causfam omnes ejus partes undique aequabiles ipsae per se atque inter se continentur: contingere idem terrae necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis & ponderum. Eademque ratione mare, cùm supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequabiliter, neque redundat umquam, neque effunditur. Huic autem continens aër, fertur ille quidem levitate sublimis, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. Itaque & mari continuatus & junctus est, & natura fertur ad caelum; cujus tenuitate & calore temperatus, vitalem & salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars caeli, quae aether dicitur, & suum retinet ardorem tenuem & nulla admixtione concretum, & cum aëris extremitate conjungitur. In aethere autem astra volvuntur: quae se & nixu suo 46 conglobata continent; & forma ipsa figuraque sua momenta sustentant. Sunt enim rotunda: quibus formis, ut antè dixisse videor, minimè noceri potest. Sunt autem stellae natura flammeae: quocirca terrae, maris, aquarum

quarum vaporibus aluntur his, qui à sole ex agris tepēfactis & ex aquis excitantur: quibus altae renovataeque stellae atque omnis aether refundunt eadem, & rursū trahunt indidem, nihil ut ferē intereat, aut admodum paullulum, quod astrorum ignis & aetheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret; cū humore consumpto, neque terra ali posset, nec remearet aër, cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil praeter ignem; à quo rursū animante ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum quae errare dicuntur. Quarum tantus est concentus ex dissimilimis motibus, ut, cū summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis inlustrēt & temperet, infraque Martem duae Soli obediant; ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna inluminata graviditates & partus adferat maturitatesque gignendi. Quae copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturae, quem non movet; hunc horum uihil umquam reputavisse certò scio. Age ut à caelestibus rebus ad terrestres veniamus, quid est in his, in quo non naturae ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quae gignuntur è terra, stirpes & stabilitatem dant iis, quae sustinent, & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur: obducunturque libro aut cortice trunci, quo sint à frigoribus & caloribus tutiores. Jam verò vites sic claviculis adminicula, tamquam manibus, adprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam à caulibus, [bracisisque,] si propter sati sint, ut à pesti-

à pestiferis & nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium verò quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant? quarum aliae coriis tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus largè & copiosè natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capeffendum conficiendumque, quae sit in figuris animantium & quàm sollers subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum: omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum & appetitum; ut altero conatùm haberent ad naturales pastus capeffendos, altero secernerent pestifera à salutaribus. Jam verò alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu & dentibus ipsis capeffunt, partim unguium tenacitate adripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia fugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem, rostris facilè contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum. At, quibus 48 bestiis erat is cibis, ut aliis generis bestiis vescerentur, aut vires natura dedit aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quaedam atque sollertia: ut in araneolis, aliae quasi rete texunt, ut, si quid inhae-

serit,

serit, conficiant : aliae autem ex inopinato observant, & si quid incidit, adripiunt, idque consumunt. Pinna verò (sic enim Graecè dicitur) duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi societatem coit comparandi cibi. Itaque cùm pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum admonita à squilla pinna morsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiis communiter cibus quaeritur. In quo admirandum est, congressum aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus his, quae gignuntur in terra. Veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum nati possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova gallinis saepe subponimus; è quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut à matribus, à quibus exclusi fortique sunt: deinde eas relinquunt & effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi
 49 sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse avem quandam, quae Platalea nominaretur: eam sibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae se in mari mergerent: quae cum emerfissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illae caput amitterent; id quod ipsa invaderet. Eademque haec avis scribitur conchis se solere complere, easque, cùm stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quae sunt esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere sese arena solere, & movere propè aquam: ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici à ranis atque consumi. Milvo est quoddam bellum quasi naturale cum corvo: ergo alter alterius,
 ubi-

ubicumque nactus est, ova frangit. Illud verò ab Aristotele animadversum, à quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam: ejus autem summo angulo aer ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam efficiunt grues, ea tamquam a puppi, ventis adjuvatur: eaeque in tergo praevolantium, colla & capita reponunt: quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex his, quae adquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. Multa ejusmodi proferri possum: sed genus ipsum videtis. Jam verò illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus delitescant; atque illa mirabilia. Quid 50 ea, quae nuper, id est paucis antè saeculis, medicorum ingeniis reperta sunt? Vomitione canes; purgatione autem alvos Ibes Aegyptiae curant. Auditum est, pantheras, quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere quae Dictamnus vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt è corpore. Cervaeque paullo ante partum perpurgant se quadam herbula, quae Sefelis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum & vim suis se armis quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones: aliae fuga se, aliae occultatione tutantur: atramenti effusione sepiae, torpore torpedines: multae etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt. Ut verò perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita 51

cura est à providentia Deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quae [altae aut radicibus] a terra [aut] stirpibus continerentur. Quae quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex una plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum bacarum, quae ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus & homines affatim vescuntur, & terrae ejusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? Nam primum aliae mares, aliae feminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est: Deinde partes corporis & ad procreandum & ad concipiendum aptissimae: & in mare & in femina commiscendorum corporum mirae libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem ferè cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsum excidit; in iis animantibus, quae lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lactescere incipit: eaque, quae paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & haec omnia esse opera providae sollertisque naturae, quae multiplices foetus procreant, ut fues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. Quid dicam quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis quae procreaverunt, usque ad eum finem dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut ajunt, ova cum genuerunt relinquunt: facile enim illa, aqua & sustinentur & foetum fundunt. Testudines autem, & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere: ita & nascuntur

nascentur & educantur ipsa per sese. Jam gallinae avesque reliquae & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur. Ex quibus pullos cum excluderint, ita tuentur, ut & pennis foveant, ne frigore laedantur; & si calor à sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua curâ liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum quas terra gignit, conservationem & salutem, hominum etiam sollertia & diligentia. Nam multae & pecudes & stirpes sunt, quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt. Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum atque abundantiam aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus inrigat, & cum rota aestate obrutam oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque & oblimatos agros ad ferendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus verò, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat & mitigat, sed eos etiam conferit; magnam enim vim seminum secum frumenti similitum dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas natura, quod tam multa ad vescendum, tam varia, & tam jucunda gignit? neque ea uno tempore anni, ut semper & novitate delectemur & copia. Quam tempestivos autem dedit, quam salutare non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus quae oriuntur e terra, ventos Etesias? quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus ce-

53

leres & certi diriguntur. Multa praetereunda sunt: &
 tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt
 fluminum opportunitates: aestus maritimi multum ac-
 cedentes & recedentes: montes vestiti atque silvestres:
 salinae ab ora maritima remotissimae: medicamento-
 rum salutarium plenissima terrae: artes denique in-
 numerabiles, ad victum & ad vitam necessariae. Jam
 diei noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens
 aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique om-
 ni ratione concluditur, mente consilioque divino omnia
 in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque
 admirabiliter administrari. Sin quaerat quispiam, cu-
 jusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arbo-
 rumne & herbarum? quae quamquam sine sensu sunt,
 tamen à natura sustinentur: at id quidem absurdum est.
 An bestiarum? nihilo probabilius, Deos mutarum &
 nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum
 igitur causa quis dixerit effectum esse mundum? Eo-
 rum scilicet animantium, quae ratione utuntur. Hi sunt
 Di & homines; quibus profecto nihil est melius: ratio
 est enim, quae praestat omnibus: ita fit credibile, De-
 orum & hominum causa factum esse mundum, quaeque
 54 in eo mundo sint omnia. Faciliusque intelligitur, a Dis
 immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota homi-
 nis fabricatio perspecta, omnisque humanae naturae figu-
 ra atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium
 vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad haec omnia
 percipienda os est aptissimum, quod adjunctis naribus
 spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis man-
 ditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum
 adversi acuti morfu dividunt escas; intimi autem con-
 ficiunt, qui genuini vocantur: quae confectio etiam a
 lingua

lingua adjuvari videtur. Linguam autem ad radices ejus haerens excipit stomachus, quò primùm inlabuntur ea quae accepta sunt : oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is agitatione & motibus linguae cum depulsum & quasi detrusum cibum accipit, depellit. Ipsius autem partes eae, quae sunt infra id quod devoratur, dilatantur : quae autem supra, contrahuntur. Sed cùm aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adjunctum linguae radicibus, paullo supra quàm ad linguam stomachus adnectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eandemque à pulmonibus respiret & reddat ; tegitur quodam quasi operculo : quod ob eam causam datum est, ne, si quid in eam cibi fortè incidisset, spiritus impediretur. Sed cùm alvi natura, subjecta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum ; pulmones autem & cor extrinsecus spiritum adducant : in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quae constat ferè è nervis. Est autem multiplex & tortuosa, arcetque & continet, sive illud aridum est sive humidum, quod recipit, ut id mutari & concoqui possit ; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accepit, cogit, & confundit : ut faciliè & calore, quem multum habet extèrendo cibo, & praeterea spiritu omnia coacta atque confecta in reliquum corpus dividantur. In pulmonibus autem inest raritas quaedam, & adsimilis spongulis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima : qui tum se contrahunt adspirantes, tum se in respiratione dilatant ; ut frequenter ducatur cibus animalis, quò maxumè aluntur animantes. Ex intestinis autem [& alvo] secretus à reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur per

quasdam à medio intestino usque ad portas jecoris (sic enim appellant) ductas & directas vias, quae pertinent ad jecur eique adhaerent. Atque inde aliae pertinentes sunt, per quas cadit cibus à jecore delapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur; reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viae pertinent. Per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam coctusque perlabitur: à corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiae cibi depellantur, tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictu est: sed tamen praetereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. Nam quae spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ipso ab spiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis à jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Utraeque autem crebrae multaeque toto corpore intextae, vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quae subjecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos à quibus artus continentur, eorumque implicationem corpore toto pertinentem: qui, sicut venae & arteriae,

arteriae, à corde tracti & profecti, in corpus omne ductur. Ad hanc providentiam naturae tam diligentem 56 tamque sollertem adjungi multa possunt; e quibus intelligatur, quanta res hominibus à Deo quamque eximiae tributae sint. Qui primum eos humo excitatos, cellos & rectos constituit, ut Deorum cognitionem, caelum intuentes, capere possent. Sunt enim è terra homines non ut incolae atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque caelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem interpretes ac nuntii rerum, in capite tamquam in arce, mirifice ad usus necessarios & facti & conlocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures, cum sonum percipere debeant qui natura sublime fertur, rectè in altis corporum partibus conlocatae sunt. Itemque nares, eò quòd omnis odor ad supera fertur, rectè sursum sunt: & quòd cibi & potitionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum quibus vescimur genera deberet, habitat in ea parte oris, qua osculentis & poculentis iter natura patèfecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios & frigoris & caloris adpulsus, sentire possimus. Atque, ut in aedificiis architecti averunt ab oculis naribusque dominorum ea, quae profluentia necessario tætri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandavit à sensibus. Quis vero opifex, 57 praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? Quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit & sepelit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas au-

tem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit & mobiles, ut & declinarent, siquid noceret; & aspectum, quò vellent, facillè converterent. Aciesque ipsa, quae cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facillè vitet. Palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissimè factae & ad claudendas pupulas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque providit, ut indentidem fieri posset cum maxuma celeritate. Munitaeque sunt palpebrae tamquam vallo pilorum: quibus, & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; & somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tamquam involuti, quiescerent. Latent praeterea utiliter, & excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem à capite & à fronte defluentem repellunt. Genae deinde ab inferiore parte tutantur subjectae leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet; ejus enim sensu etiam dormientes egemus: à quo cum sonus est acceptus, etiam è somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex & directum pateret: provisum etiam, ut, si qua minima bestiola conaretur inrumpere, in sordibus aurium, tamquam in visco, inhaeresceret. Extra autem eminent quae appellantur aures, & tegendi causa factae tutandique sensus; & ne adjectae voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros & quasi corneolos habent introitus multisque cum flexibus; quòd his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur aut cornu: & ex tortuosis locis & inclusis soni referuntur ampliores. Similiter

militer nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiones habent introitus; ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem. Gustatus praeclare septus est: ore enim continetur, & ad usum aptè, & ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum. 58 Primum enim oculi in his artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fictis, caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius: colorum etiam & figurarum [tum] venustatem atque ordinem, & ut ita dicam, decentiam oculi iudicant; atque etiam alia maiora: nam & virtutes, & vitia cognoscunt: iratum, propitium; laetantem, dolentem; fortem, ignavum; audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque iudicium, quo iudicatur & in vocis & in ribiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, & vocis genera permulta: canorum, fuscum: laeve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quae hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item, & gustandi pariter & tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos & perfruendos, plures etiam, quam vellem, artes repertae sunt: perspicuum est enim, quò compositiones unguentorum, quò ciborum conditiones, quò corporum lenocinia processerint. Jam verò animum ipsum mentemque hominis, ratio 59 nem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum disputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium re-

rum cum primis conjunctio & comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus; singulasque res definimus circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit; qua ne in Deo quidem est res ulla praestantior. Quanta verò illa sunt, quae vos Academici infirmatis & tollitis? quod & sensibus & animo ea, quae extrà sunt, percipimus atque comprehendimus: ex quibus conlatis inter se & comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Jam verò domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis quam est praecleara quamque divina? Quae primum efficit, ut ea, quae ignoramus, discere, & ea, quae scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur adflitos, hac deducimus perterritos à timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restringimus: haec nos juris, legum, urbium societate devinxit: haec à vita immani & fera segregavit. Ad usum autem orationis incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim à pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet; per quam vox, principium à mente ducens, percipitur & funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderate profusam fingit & terminat, quae sonos vocis distinctos & pressos efficit, cum & ad dentes & ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere; chordarum dentes; nares cornibus iis, qui ad
60 nervos resonant in cantibus. Quam verò aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio
propter

propter molles committuras & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos ac tiliarum, apta manus est admotione digitorum. Atque haec oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta vel stura, omnemque fabricam aeris & ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus, omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et praeterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones; quorum celeritas atque vis nobis ipsis adfert vim & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terrae cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam; nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, iavenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectione, omnique materia & culta & silvestri partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito & ad mirigandum cibum utimur; partim ad aedificandum, ut tectis septi, frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus adfert ad navigia facienda, quorum cursibus subpeditantur omnes undique ad vitam copiae. Quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus, maris atque ventorum, prop-

ter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritumis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur.

- 61 Quid verò? hominum ratio non in caelum usque penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, orbitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunae cognitae praedictaeque in omne posterum tempus, quae, quantae, quando futurae sint. Quae contuens animus, accipit ab his cognitionem Deorum: ex qua oritur pietas; cui conjuncta justitia est, reliquae virtutes, e quibus vita beata existit par & similis Deorum; nulla aliare, nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens caelestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum, nec ingenii mentisque vim, talem effici potuisse fortuna. Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse & parata. Principio ipse mundus, Deorum hominumque causa factus est: quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum & inventa sunt. Est enim mundus quasi communis Deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas & Lacedaemonem, Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse;

omnia-

omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic quaecumque sunt in omni mundo, Deorum atque hominum putanda sunt. Jam verò circuitus solis & lunae reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus praebent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem sollertiamque praestantior. Eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum & varietates mutationesque cognovimus: quae si hominibus solis nota sunt, hominum esse facta causa judicanda sunt. Terra verò feta frugibus & vario leguminum genere, quae cum maxuma largitate fundit, ea ferarumne an hominum causa gignere videtur? Quid de vitibus oliverisque dicam? quarum uberrimi laetissimique fructus nihil omnino ad bestias, pertinent: neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum hominum est & usus & cura. Ut 63 fides igitur & tibiis eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt: sic ea, quae diximus, iis solis confitendum est esse parata, qui utuntur: nec si quae bestiae furantur aliquid ex his aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum & liberorum & familiarum suarum: itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur; domini palam, & liberè. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas, fatendum est. Nisi forte tanta ubertas & varietas pomorum, eorumque jucundus, non gustatus solum, sed odoratus etiam & aspectus, dubitationem adfert, quin hominibus solis ea natura donaverit. Tantumque abest, ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum

gratia

gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud adferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum & curatione potuissent. Canum verò tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata. Cervices autem natae ad jugum; tum vires humerorum & latitudines ad aratra pertrahenda: quibus, cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetae loquuntur, vis nulla umquam adferebatur.

Ferrea tum verò proles exorta repente est,

Ausaque funestum prima est fabricarier ens,

Et gustare manu victum domitumque juvenum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi utilitates & asinorum; quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus verò quid habet, praeter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus: quae pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? Quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea nostra, Epicurea fuisse videatur. Atque hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque sollertia: quamquam aves quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum

gurandarum causa esse natas putamus. Jam verò inma-
nes & feras beluas nanciscimur venando, ut & vescamur,
his, & exerceamur in venando ad similitudinem belli-
cae disciplinae, & utamur domitis & condocerfactis, ut
elephantis: multaque ex earum corporibus remedia
morbis & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stir-
pibus & herbis, quarum utilitates longinqui temporis u-
su & periclitatione percepimus. Totam licet animis
tamquam oculis lustrare terram mariaque omnia. Cer-
nes jam spatia frugifera atque inmensa camporum, vesti-
tusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incre-
dibili cursus maritimos celeritate. Nec verò supra ter-
ram, sed etiam intimis ejus tenebris plurimarum rerum
latet utilitas; quae ad usum hominum orta, ab homini-
bus solis invenitur. Illud verò, quod uterque vestrum 65
adripiet fortasse ad reprehendendum, (Cotta, quia Car-
neades libenter in Stoicos invehebatur; Vellejus, quia
nihil tam inridet Epicurus, quàm praedictionem rerum
futararum) mihi videtur vel maxime confirmare, Deo-
rum providentia consuli rebus humanis: est enim pro-
fectò divinatio, quae multis locis, rebus, temporibus
apparet, cum in privatis, tum maxumè in publicis. Mul-
ta cernunt haruspices: multa augures provident: mul-
ta oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa
somniais, multa portentis: quibus cognitis, multae sae-
pe res hominum sententia atque utilitate partae, multa
pericula depulsa sunt. Haec igitur sive vis, sive ars, sive
natura, ad scientiam rerum futurarum homini profectò
est, nec ab alio alicui quàm à Dis immortalibus data.
Quae si singula vos fortè non movent, universa certè ta-
men inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.
Nec verò universo generi hominum solùm, sed etiam

singulis

singulis à Dis immortalibus consuli & provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad
 66 singulos. Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, Deos consulere censemur ob has causas, quas antè diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terrae vocamus; etiam illis consulunt, qui partes ejus insulae tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romanam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab universis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paululum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Laelium: multosque praeterea, & nostra civitas, & Graecia tulit singulares viros; quorum neminem nisi juvante Deo talem fuisse credendum est. Quae ratio poetas, maximeque Homerum impulit, ut principibus heroum, Ulixi, Diomedis, Agamemnoni, Achilli, certos Deos discriminum & periculorum comites adjungeret. Praeterea ipsorum Deorum saepe praesentiae, quales supra commemoravi, declarant, ab his & civitatibus & singulis hominibus consuli: quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa praeterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis, quas diuturnus usus ita notavit, ut

artem

artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo adflatu divino umquam fuit. Nec verò ita refellendum est, ut, si segetibus aut vinetis cuiuspiam tempestas nocuerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum Deo, aut neglectum à Deo judicemus. Magna Dî curant, parva negligunt. Magnis autem viris prosperè eveniunt semper omnes res; siquidem satis à nostris & à principe philosophorum Socrate dictum est de uberatibus virtutis & copiis. Haec mihi ferè in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura Deorum. Tu autem, Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque & principem civem [putes] & pontificem esse cogites; &, quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem differendi, quam tibi à rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, potius huc conferas. Mala enim & inopia consuetudo est contra Deos disputandi, sive ex animo id sit, sive simulate.

M. TULI-

M. TULLII CICERONIS
DE
NATURA DEORUM

A D
M. BRUTUM

LIBER TERTIUS.

QUAE cùm Balbus dixisset, tum adridens Cotta, Serò, inquit, mihi, Balbe, praecipis, quid defendam: ego enim, te disputante, quid contradicerem, mecum ipse meditabar; neque tam refellendū tui causa, quàm ea, quae minùs intelligebam, requirendi. Cùm autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factum est, me id sentire, quod tu velis. Hic Vellejus, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus: iucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit; praebebo igitur me tibi vicissim adtentum contra Stoicos auditorem: spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Si me hercule, inquit, Vellei; neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Quis tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de Dīs immortalibus non magno opere pugnare: tantummodò negare Deos esse non audet, ne quid invidiae subeat aut criminis. Cùm verò Deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse praeditos, sed eorum membro-

membrorum usum nullum habere; ludere videtur, fatisque putare, si dixerit esse quandam beatam naturam & aeternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quàm multa dicta sint, quamque, etiam si minùs vera, tamen apta inter se & cohaerentia: itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quàm ea, quae minùs intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi; an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego verò, si quid explanari tibi voles, respondere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quàm refellendi; utrum voles, faciam: vel ad singula, quae requires, statim respondebo; vel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, Optumè, inquit: quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed ante quàm de re, pauca de me: 2 non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem me & Cottam esse & pontificem: quod eò, credo, valebat, ut opiniones, quas à majoribus accepi-mus de Dis immortalibus, sacra, caeremonias, religionesque defenderem. Ego verò eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam à majoribus accepi de cultu Deorum immortalium, ullius umquam oratio aut docti aut indocti movebit. Sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem aut Cle-anthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Laelium augurem, eundemque sapientem, quem potius audiam dicentem de religione in illa oratione nobili, quàm quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis populi Romani religio, in sacra & in auspicia divisa sit;

tertium adjunctum sit, si quid praedictionis causa ex portentis & monstris Sibyllae interpretes haruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam umquam contemnendam putavi. Mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis fundamenta jecisse nostrae civitatis: quae numquam profecto sine summa placatione Deorum immortalium tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat: fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias: à te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, Quam igitur à me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primum, ut velles docere Deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. Haec, si rectè memini, divisio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit. Et si id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse Deos; id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur à me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil umquam audierim de Dis immortalibus, nihil cogitaverim; rudem me & integrum discipulum accipe, & ea, quae requiro, doce. Dic igitur, inquit, quid requiras. Egone? primum illud, cur, quod [perspicuum in istam partem] ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum & inter omnes constaret; de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, fac-

pe

pe, cum in foro diceret, quam plurimis posses argumētis onerare judicem, si modò eam facultatem tibi daret caussa. Atque hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero contuear, cum idem uno adsequi possim. Tum Cotta, quàm simile istud sit, inquit, tu videris. 4 Nam ego neque in caussis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo; perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in caussis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuereris autem altero oculo, caussa non esset; cum idem obtutus esset amborum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velis; propterea multis argumentis Deos esse docere voluisti. Mihi enim unum sat erat, ita nobis majores nostros tradidisse: sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tuâ ratione contendere. Adfers haec omnia argumenta, cur Di sint; remque mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis: mandavi enim memoriae non numerum solùm, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cum caelum suspexissemus statim nos intelligere esse aliquod numen, quo haec regantur. Ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quasi verò quisquam nostrum, istum potiùs, quàm Capitolinum, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit constetque inter omnes, eos esse Deos, quos tibi Vellejus multique praeterea ne animantes quidem esse concedant.

Grave etiam argumentum tibi videbatur, quod opinio de Dis immortalibus & omnium esset, & cotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari; vobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim praesentis videmus Deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Varienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, & quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone; eos tu cantheriis albis, nullis calceis, obviam Varieno venisse existumas, & victoriam populi Romani Varieno potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciavisse? Ergo & illud in filice, quod hodie apparet apud Regillum, tamquam vestigium ungulae, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos praeclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos esse & aeternos, quam eos, qui semel cremari essent, equitare & in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellae videntur? Nonne ab A. Postumio aedem Castori & Polluci in foro dedicatam; nonne senatus consultum de Varieno vides? nam de Sagra, Graecorum etiam est vulgare proverbium: qui, quae adfirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem à te rationes requiro.

** Desunt nonnulla. **

- 6 Sequuntur, quae futura sunt. Effugere enim nemo id potest, quod futurum est. Saepe autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit: miserum est enim, nihil

nihil proficientem angi, nec habere ne spei quidem extremum, & tamen commune solatium: praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia; quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut quid adfert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? Unde porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortis? quibus ego credo: nec possum Atti Navi, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed qui ista intellecta sint, à philosophis debeo discere; praesertim cum isti plurimis de rebus divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. Quid simile, medicina, cujus ego rationem video, & divinatio, quae unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos Deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? Consilium illud imperatorium fuit, quod Graeci *σπατίγνμα* appellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, vitae non parcerent: rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in hostes inmittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audiui; tibi, si audivisse te dicis, credam: etsi, Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te est, Balbe, intelligo Deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat Deorum esse noiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Terminus ex commoditate rerum, quas percipimus,

118 DE NATURA DEORUM

& copia. Quartus ex astrorum ordine caelique constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus caelestibus & maritimis & terrenis non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, & à Dis immortalibus fieri existiment. Sed non id quaeritur, sintne aliqui, qui Deos esse putent: Di utrum sint, necne sint, quaeritur. Nam reliquae causae, quas Cleanthes adfert, (quarum una est de commodorum, quae capimus, copia; altera de temporum ordine caelique constantia) tum tractabuntur à nobis, cum disputabimus de providentia Deorum; de qua plurima à te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere ajebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius. Quaeque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas; & cum totius mundi convenientiam consensumque adferebas, Zenonisque breves & acutulas conclusiones; in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemque tempore illa omnia, quae à te physicè dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur: omniaque, quae à te nudiustertius dicta sunt, cum docere velles, [Deos esse,] quare & mundus universus, & sol, & luna, & stellae sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quaeram; quibus rationibus tibi persuadeas, Deos esse. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, & ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maxumae res, tacitae praeterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quaestionibus

stionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere: sed ab hac ea quaestione, quae nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confusè; ut hoc explicemus hac disputatione, quod quaeritur. Optumè, inquit Cotta. Itaque quoniam quattuor in partes totam quaestionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam: quae mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales Dî essent, ostenderes nullos esse. A consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum Deo nihil praestantius esset, non dubitabas, quin mundus esset Deus, quod nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum mundo negas quicquam esse melius, quid dicis melius? si pulchrius, adsentior: si aptius ad utilitates nostras, id quoque adsentior. Sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius; nullo modo prorsus adsentior: non quod difficile sit mentem ab oculis sevocare; sed quo magis sevocho, eo minus id, quod tu vis, possum mentem comprehendere. Nihil est mundo melius in rerum natura. 9 Ne in terris quidem urbe nostra. Num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existumas formicam anteponendam esse huic pulcherrimae urbi; quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus Zenonis brevis, &c, ut tibi videbatur, acuta conclusio declaravit. Zeno enim ita concludit. *Quod ratione utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. Ratione*

igitur mundus utitur. Hoc si placet; jam efficies, ut mundus optumè librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis hoc modo rationem poteris concludere. Quod literatum est, id est melius, quàm quod non est literatum: nihil autem mundo melius: literatus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus; postremò philosophus erit mundus. Saepe dixi, nihil fieri sine Deo, nec ullam vim esse naturae, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modò animantem & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur? Nihil igitur adfert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus Deus. Et tamen nihil est eo melius: nihil est enim eo pulchrius, nihil salutaris, nihil nobis ornatus aspectu, motuque constantius. Quòd si mundus universus non est Deus, ne stellae quidem, (quas tu innumerabiles in Deorum numero reponebas) quarum te cursus aequabiles aeternique delectabant: nec me hercule injuria: sunt enim admirabili incredibilique constantia. Sed non omnia, Balbe, quae cursus certos & constantes habent, ea Deo potius tribuenda sunt, quàm naturae. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? aestus maritimi vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus vel recessus, sine Deo fieri nonne possunt? Vide, quaeso, si omnis motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem suum conservant,

conservant, divina dicimus; ne tertianas quidem febres, & quartanas, divinas esse dicendum sit: quarum reversione & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram, confugitis ad Deum. Et Chrysippus tibi acutè dicere videbatur, homo sine dubio versutus & callidus: (Versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: Callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit) is igitur, *si aliquid est*, inquit, *quod homo efficere non possit; qui id efficit, melior est homine: homo autem haec, quae in mundo sunt, efficere non potest: qui potuit igitur, is praestat homini. Homini autem praestare quis possit, nisi Deus? Est igitur Deus.* Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam & rationem intersit, non distinguitur. Idemque, *si Dei non sunt*, negat esse in omni natura quicquam homine melius: id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiae censet esse. Sit sanè arrogantis, pluri se putare, quàm mundum. At illud non modò non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum & rationem; haec eadem Orionem & Caniculam non habere. Et, *si domus pulchra sit, intelligamus eam dominis*, inquit, *aedificatam esse, non muribus: sic igitur mundum Deorum domum existimare debemus.* Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, unde animum adriperimus, *si nullas fuerit in mundo.* Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum

dum, ut Pythagoras existumat. Naturae ista sunt, Balbe, naturae non artificiosè ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cientis & agitantis motibus & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia consensuque naturae, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quòd negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa verò cohaeret & permanet naturae viribus, non Deorum; estque in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθεια* Graeci vocant: sed ea, quo sua sponte major est,

12 eo minùs divinâ ratione fieri existumanda est. Illa autem, quae Carneades adferebat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi distrabive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat; nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi & patiendi necessitatem. [Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est.] Et si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum aeternum: atqui omne animal ad accipiendam vim externam & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolubile, & dividuum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti & aeris: similiter igitur, si omnia, quae sunt, è quibus cuncta constant, mutabilia sunt; nullum corpus esse potest non mutabile: mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur: omne igitur corpus, mutabile est. At si esset

corpus

corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, ut omne corpus, mortale sit. Etenim omne corpus, aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quin intereat. Nam & terrenum omne dividitur, & humor ita mollis est, ut facile comprimi conlidique possit: ignis verò, & aer omni impulsu facillimè pellitur, naturaque cedens est maxumè & dissipabilis. Praeterea omnia haec tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, & cum ex aqua oritur aer, & cum ex aere aether, cumque eadem vicissim retrò commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal; nullum est animal sempiternum. Et, ut 13 haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum unquam sit, & semper sit futurum: omne enim animal sensus habet: sentire igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est: omne igitur animal confitendum est esse mortale. Praeterea, si quid est quod nec voluptatem sentiat nec dolorem, id animal esse non potest: sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse aeternum: & omnine animal sentit: nullum igitur animal est aeternum. Praeterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis: appetuntur autem, quae secundum naturam sunt, declinantur contraria: & omne animal appetit quaedam, & fugit à quibusdam: quod autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id

habet

habet vim interimendi : omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat : etenim ea ipsa, quae sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut voluptas, ut dolor, & cetera, cum amplificata sunt, interimunt : nec ullum animal est sine sensu : nullum.

- 14 igitur animal est aeternum. Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida ; quod quale sit, ne intelligi quidem potest : aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat, quo naturae vi feratur : alia infimum, alia summum, alia medium. Haec ad quoddam tempus cohaerere possunt ; semper autem nullo modo possunt : necesse est enim, in suum quaeque locum natura rapiatur, nullum igitur animal est sempiternum. Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre ; Heraclitum, ut opinor, sequentes, quem ipsum non omnes interpretantur uno modo : qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem : itaque & animantes, cum calor defecerit, tum interire ; & in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo, calore extincto, corpora intereant ; non intereant, humore aut spiritu amisso : praesertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem commune est de calido : verumtamen videamus exitum. Ita voltis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, praeter ignem. Quam magis, quam praeter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur ? Quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem ? probabilius enim videtur, tale quiddam esse
animum,

animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. Quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit ut sentiamus; non potest ipse esse sine sensu. Rursus eadem dici possunt: quicquid est enim quod sensum habeat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire: ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. Quid enim? non eisdem vobis placet? omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur? alii autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque causam Cleanthes adfert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat à cibo. Hoc totum quale sit, mox: nunc autem concludatur, illud quod interire possit, id aeternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. Qualem au- 19 tem Deum intelligere nos possumus nulla virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne Deo tribuimus? quae constat ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest; quid huic opus est delectu bonorum & malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura adsequamur. At obscurum Deo nihil potest esse. Nam iustitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad Deos? Hominum societas & communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. Temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in caelo est, est etiam voluptatibus.

Nam

Nam fortis Deus intelligi quî potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum Deum nihil adringit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla praeditum Deum intelligere quî possumus? Nec verò volgi atque imperitorum inscitiam despiciere possum, cùm ea confidero, quae dicuntur à Stoicis. Sunt enim illa imperitorum: Piscem Syri venerantur: omne ferè genus bestiarum Aegyptii consecraverunt. Jam verò in Graecia multos habent ex hominibus Deos; Alabandum, Alabandi: Tenedi, Tenem. Leucotheam, quae fuit Ino, & ejus Palaemonem filium cuncta Graecia; Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri aliosque complures, [quos] quasi novos & ascripticios cives in
 16 caelum receptos putant. Haec igitur indocti. Quid vos philosophi? quî meliora? Omitto illa: sunt enim praeclara. Sit sanè Deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

—*sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

Quare igitur plures adjungimus Deos? quanta autem est eorum multitudo? Mihi quidem sanè multi videntur: singulas enim stellas numeras Deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, ut Nepam, ut Taurum; ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut haec concedantur; reliqua quî tandem non modò concedi, sed omnino intelligi possunt? Cùm fruges Cererem, vinum Liberum dicimus; genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, quî illud, quo vescatur, Deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad Deos; tu redde rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. Quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto

pacto ille, cui *in monte Oetae inlatae lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum aeternam patris ex illo ardore pervenerit*: quem tamen Homerus apud inferos conveniri facit ab Ulixē, sicut ceteros, qui exceſſerant vita. Quamquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sanè velim: plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur & reconditas literas: antiquissimum, Jove natum, sed item Jove antiquissimo: (nam Jovis quoque pluris in priscis Graecorum literis invenimus) ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de Tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem ajunt Phrygias literas conscripsisse. Tertius est ex Idaeis Digitis: cui inferias adferunt. Quartus est Jovis & Asteriae, Latonae sororis, qui Tyri maxumè colitur; cujus Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Juppiter genuit, sed tertius Juppiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus. Quando enim me in 17, hunc locum deduxit oratio; docebo, meliora me didicisse de colendis Dīs immortalibus jure pontificio & more majorum, capedunculis quas Numa nobis reliquit de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Laeliū, quā rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic quid ei respondeam, qui me sic roget: Si Dī sunt, suntne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam & Satyri: hi autem non sunt: ne Nymphae deae quidem igitur. At earum templa sunt publicè vota, & dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo Dī, quorum templa sunt dedicata. Age porrò Jovem & Neptunum Deos numeras: ergo etiam Orcus, frater eorum, Deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlege-

phlegethon: tum Charon, tum Cerberus, Dī putandī :
 at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur.
 Quid dicitis ergo de fratribus? Haec Carneades aiebat,
 non ut Deos tolleret: quid enim philosopho minis con-
 veniens? sed ut Stoicos nihil de Dīs explicare convin-
 ceret. Itaque insequabatur. Quid enim? aiebat, si ii
 fratres sunt in numero Deorum, num de patre eorum
 Saturno negari potest? quem volgò maxumè colunt ad
 Occidentem. Qui si est Deus, patrem quoque ejus Cae-
 lum, esse Deum constendum est. Quod si ita est, Cae-
 li quoque parentes Dī habendi sunt, Aether & Dies;
 eorumque fratres & sorores, qui à genealogis antiquis sic
 nominantur, Amor, Dolus, Metus, Labor, Invidentia,
 Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querela,
 Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Hesperides, Som-
 nia: quos omnes Erebo & Nocte natus ferunt. Aut
 igitur haec monstra probanda sunt, aut prima illa tol-
 18 lenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium,
 ceteros, Deos esse dices: de Hercule, Aesculapio, Li-
 bero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem co-
 luntur aequè atque illi; apud quosdam etiam multo ma-
 gis. Ergo hi, Dī sunt habendi, mortalibus nati matri-
 bus? Quid? Aristaeus, qui olivae dicitur inventor,
 Apolinis filius: Theseus, Neptuni: reliqui, quorum
 patres Dī; non erunt in Deorum numero? Quid, quo-
 rum mātres Deae? opinor etiam magis: ut enim in ju-
 re civili, qui est matre libera, liber est: item jure na-
 turae, qui Dea matre est, Deus sit necesse est. Itaque
 Achillem Astypalaeenses insulani sanctissimi colunt:
 qui si Deus est; & Orpheus & Rhesus Dī sunt, Musa
 matre nati: nisi forte maritumae nuptiae terrenis ante-
 ponuntur. Si hi Dī non sunt, quia nusquam coluntur:

quo

quò modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecatam non putare, quae matre Asteria est, sorore Latonae? An haec quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in Graecia. Sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum & Athenis fanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae; Furiae deae sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum & sceleris. Quòd si tales Dî sunt, ut rebus humanis interfint; Natio quoque, dea putanda est: cui, cum fana circumimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus: quae, quia partus matronarum tueatur, à nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; Dî omnes illi qui commemorabantur à te, Honos, Fides, Mens, Concordia: ergo etiam Spes, Moneta, omniaque quae cogitatione nobismet ipsi possumus fingere. Quod si veri simile non est; ne illud quidem est, haec unde fluxerunt. Quid autem 19 dicis? si Dî sunt illi quos colimus & accipimus; cur non eodem in genere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum Deos repudiemus? Boves igitur, & equos, ibis, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, felis, multas praeterea beluas, in Deorum numero reponemus: quae si rejiciamus; illa quoque, unde haec nata sunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino Dea dicitur, quae Leucothea à Graecis, à nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem & Pasiphae, [& Aee,] è Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in Deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis? Quid Medaeae

respondebis? quae duobus avis, Sole & Oceano, Aetata patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrti fratri, qui est apud Pacuvium Aegialeus? sed illud nomen veterum literis usitatus. Qui si Di non sunt, vereor quid agat Ino: haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaras erit Deus, & Trophonius? Nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia Deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi Di; est certe Erechtheus, cujus Athenis & delubrum vidimus & sacerdotem. Quem si Deum facimus; quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? Quod si probabile non est; ne illa quidem superiora, unde haec manant, probanda sunt. Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendae virtutis gratia, quo libentius reipublicae causa periculum adiret optumus quisque, virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis filiaeque ejus in numero Deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocoreon nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum: apud quos non inurbanè Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, *mibi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.* Illa autem, Balbe, quae tu à caelo astrisque ducebas, quam longè serpant, non vides? Solem Deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci, alteram Dianam putant. Quod si Luna, Dea est: ergo etiam Lucifer ceteraeque errantes numerum Deorum obtinebunt:

obtinerebunt: igitur etiam inerrantes. Cur autem Arci species non in Deorum numero reponatur? est enim pulcher, & ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur natus. Cujus si divina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratis: quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in Deos; referendae certe erunt tempestates, quae populi Romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, Di putandi. Nostri quidem duces, mare ingredientibus, inmolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres à gerendo, (ita enim dicebas) terra ipsa Dea est, & ita habetur: quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo & flumina, & fontes. Itaque & Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit, & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in inensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est. Dica- 21
mus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos Deos ex hominum genere in caelum translato, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joyes tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum & secundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum; alterum patre Caelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem & inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium; cujus in illa insula sepulchrum ostenditur. Atque etiam apud Graecos multis modis nominantur.

Primi tres, qui appellantur Anaces Athenis, ex Jove rege antiquissimo & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi duo, Jove tertio nati & Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musæ primæ quattuor, natae Jove altero, Thelxiope, Aoëde, Arche, Melete: secundæ, Jove tertio & Mnemosyne procreatae, novem: tertiæ, [Jove tertio] Piero natae & Antiopa, quas Pieridas, & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proximè superiores. Cumque tu Solem, eò quod solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quàm multi à theologis proferuntur? Unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Volcano, Nili filio; ejus urbem Aegyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Acantho Rhodi peperisse dicitur, [pater] Ialyfi, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Aetam & Circam procreavisse. Volcani item complures: primus Caelo natus, ex quo & Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus Nilo natus, Phthas, ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Aegypti volunt: tertius ex tertio Jove & Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Volcaniæ nominantur. Mercurius unus Caelo patre, Dic matre natus; cujus obscaenus excitata natura traditur, quod aspectu Proserpinae commotus sit: alter Valentis, & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus & Maja, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegypti nefas habent

bent nominare : quintus, quem colunt Pheneatae, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Aegyptum profugisse, atque Aegyptiis leges & literas tradidisse. Hunc Aegyptii Thoth appellant. Eodem nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Aesculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater; is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosiris: tertius, Arsipi & Arsinoae; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit; cujus in Arcadia non longè à Lufio flumine sepulchrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus 23 is, quem paullo antè è Volcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus & Latona, quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Jovis & Proserpinae, quae primum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertia & Latonâ natam accepimus: tertiae pater, Upis traditur, Glauce mater: eam Graeci facpe Upim paterno nomine appellant. Dionyfos multos habemus: primum è Jove & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium, Capri patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt; cui Sabasia sunt instituta, quartum Jove & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum & Thyone, à quo Trieterides constitutae putantur. Venus prima Caelo & Die

nata;

nata; cuius Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupiditem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata & Diana; quae nupsit Volcano; sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria Tyroque concepta, quae Alstarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jove nata & Coryphe, Oceani filia; quam Arcades Corian nominant, & quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem; cui pinnarum talarum adfigunt. Cupido primus, Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte & Venere tertia. Atque haec quidem ejusmodi, ex vetere Graeciae fama collecta sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur. Num censēs igitur subtiliore ratione opus esse ad haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non Deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, [ut spes,] ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria: quarum rerum utilitatem video; video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis Deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda, quam nemo ab inconstantiā

& temeritate sejunget: quae digna certè non sunt Deo.
 Jam verò quid vos illa delectat explicatio fabularum,
 & enodatio nominum? exsectum à filio Caelum, vin-
 ctum itidem à filio Saturnum. Haec & alia generis
 ejusdem ita defenditis, ut hi, qui ista finxerunt, non
 modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur.
 In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit,
 laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors,
 quia magna vortit: Minerva, quia minuit, aut quia
 minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, à ge-
 rendo. Quam periculosa consuetudo! in multis enim
 nominibus haerebitis. Quid Vejovi facies? quid Vol-
 cano? quamquam, quoniam Neptunum à nando appel-
 latum putas, nullum erit nomen, quod non possis tua
 litera explicare, unde ductum sit. In quo quidem
 magis tu mihi natate visus es, quàm ipse Neptunus.
 Magnam molestiam suscepit & minimè necessariam pri-
 mus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, com-
 menticiarum fabularum reddere rationem: vocabulo-
 rum, cur quique ita appellati sint, causas explicare.
 Quod cum facitis, illud profectò confitemini, longè a-
 liter se rem habere, atque hominum opinio sit: eos e-
 nim, qui Dî appellantur, rerum naturas esse, non figu-
 ras Deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosus eti- 25
 am rebus non modò nomen Deorum tribueretur, sed e-
 tiam sacra constituerentur. Febris enim sanum in Pa-
 latio, & Orbonae ad aedem Larum, & aram malae
 Fortunae Exquiliis consecratam videmus. Omnis igitur
 talis à philosophia pellatur error, ut, cum de Dis in-
 mortalibus disputemus, dicamus digna Dis immortalibus:
 de quibus habeo ipse, quid sentiam; non habeo autem,
 quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum

intelligentia per mare pertinentem: idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris aut terrae non modo comprehendere animo, sed ne suspitione quidem possum adtingere. Itaque aliunde mihi quaerendum est, ut & esse Deos, & quales sunt Di, discere possim; quam qualis tu eos esse vis. Videamus ea, quae sequuntur: primum Deorumne providentia mundus regatur: deinde consulantne rebus humanis: haec enim mihi ex tua partitione restant duo; de quibus, si vobis videtur, accuratius differendum puto. Mihi verò, inquit Vellejus, valde videtur: nam & majora expecto; & his, quae dicta sunt, vehementer adsentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo: sed sumemus tempus aliud: efficiam profectò, ut fateare. Sed***

MUL TA DESUNT.

26 *Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio;*

Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud verò quam callida ratione?

Qui vult esse, quod vult; ita dat se res, ut operam dabit;
qui est versus omnium seminator malorum.

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:

Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo;

Mihi maerores, illi luctum: exitum illi, exsilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere Deorum sumus adfecti? Atque eadem Medea patrem patriamque fugiens,

— postquam pater

Adpropinquat, jamque, paenè ut comprehendatur, parat,

Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,

Perque

*Perque agros passim dispergit corpus : id ea gratia,
 Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
 Ipsa interea effugeret : illum ut maeror tardaret sequi ;
 Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.*

Huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit. Quid ?
 Ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc
 & illuc cogitatione rationem ?

*Major mihi moles, majus miscendum est malum,
 Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.*
 Nec tamen ille ipse est praetereundus, qui non sat habuit 27
 conjugem inlexe in stuprum : de quo rectè & verissime
 loquitur Atreus ;

*Quod re in summa summum esse arbitror
 Periculum, matres coinquinari regias ;
 Contaminari stirpem ; admiscere genus.*

At id ipsum quàm callidè, qui regnum adulterio quaereret ?

*Aldo (inquit) huc, quod mihi portento caelestium pater
 Prodigium misit regni stabilimen mei,
 Agnum inter pecudes aetrea clarum coma
 Quondam Thyestem clepere ausum esse è regia :
 Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.*

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse
 ratione ? Nec verò scena solum referta est his sceleribus,
 sed multo vita communis paenè majoribus. Sentit
 domus uniuscujusque, sentit forum, sentit curia,
 campus, focii, provinciae, ut, quemadmodum ratione
 rectè fiat, sic ratione peccetur : alterumque & à paucis,
 & rarò ; alterum & saepe, & à plurimis : ut satius fue-
 rit nullam omnino nobis à Dīs immortalibus datam esse
 rationem, quàm tanta cum perniciè datam. Ut vinum
 aegrotis, quia prodest rarò, nocet saepissimè, melius est

non adhibere omnino, quàm spe dubia salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quàm rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quàm tam munificè & tam largè dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod his est largita rationem; iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus. si modò ulli sint, esse perpauços. Non placet autem paucis à Dis immortalibus esse consultum. Sequitur ergo, ut
 28 nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis à Dis esse provisum, quòd multi eorum beneficio perverse uterentur: etiam patrimoniis multos malè uti; nec ob eam causam eos beneficium à patribus nullum habere. Quisquamne istuc negat? aut quae est [in collatione] ista similitudo? nec enim Herculi nocere Deianira voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheraeo Jasoni is, qui gladio vomica ejus aperuit, quam sanare medici non potuerant. Multi enim, & cùm obesse vellent, profuerunt, & cùm prodesse, obfuerunt. Ita non fit ex eo quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat; nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quae enim libido, quae avaritia, quod facinus aut suscipitur, nisi consilio capto; aut sine animi motu & cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, & quidem bona ratio, si vera; mala autem, si falsa est opinio. Sed à Deo tantum rationem habemus, si modò habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis: non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini

homini est beneficio Deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si illis nocere voluissent? Injustitiae autem, intemperantiae, timiditatis quae femina essent, si his vitis ratio non subesset? Medea modo & Atreus 29 commemorabantur à nobis, herolicae personae, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicae, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

Quid igitur faciam?

Exclisit, revocat: reddeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis, Academicorum more, contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione; qui in amore summo summaque inopia suavis esse dicit,

Parentem habere avorum, inlepidum, in liberos

Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiae ratunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per literas

Acertas aliquod nomen: aut per servolium

Percutias pavidum: postremo à patre patre

Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,

Nec quem dolum ad eum aut machinam commoliar,

Scio quicquam: ita omnis meos dolos, fallacias,

Præstigiis præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo? isti doli, quid? machinae, quid? fallaciae praestigiaeque, num sine ratione esse potuerunt? O praeclarum munus Deorum! ut Phormio possit dicere,

Cedo senem: jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

Sed exeamus è theatro: veniamus in forum. Sessum it 30
praetor.

praetor. Quid ? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius ? At se Q. Socius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. Id quoque L. Aenus fecit, cum chirographum Sexprimorum imitatus est. Quid hoc homine sollertius ? Cognosce alias quaestiones, auri Tolosani, conjurationis Jugurthinae. Repete superiora ; Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam ; posteriora, de incestu rogatione Peducaea : tum haec cotidiana, fidae, veneni, peculatus, testamentorum etiam lege nova quaestiones. Inde illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE : inde tot judicia de fide mala, tutelae, mandati, pro socio, fiduciae ; reliqua, quae ex empto, aut uendito, aut conducto, aut locato contra fidem fiunt : inde iudicium publicum rei privatae lege Laetoria : inde everriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo ; quod C. Aquillius, familiaris noster, protulit. Quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur tantam à Dis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam ? Si enim rationem hominibus Dî dederunt ; malitiam dederunt : est enim malitia, versuta & fallax ratio nocendi. Idem etiam Dî fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

ne in nemore Pelio securibus

Caesa cecidisset abiecta ad terram trabes :

sic istam calliditatem hominibus Dî ne dedissent ! qua perpauci benè utuntur ; qui tamen ipsi saepe à malè utentibus opprimuntur : innumerabiles autem improbè utuntur : ut donum hoc divinum rationis & consilii, ad fraudem

fraudem hominibus, non ad bonitatem inperitum esse videatur. Sed urgetis identidem, hominum esse istam 31 culpam, non Deorum. Ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset: etsi hi quidem homunculi, sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra Deum licet disputare liberius. In hominum vitiis ais esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori Deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus; qua possumus falli: Deus falli quâ potuit? An ut Sol, in currum cum Phaethontem filium sustulit: aut ut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, cum ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi Dî poetici, si scissent perniciofa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, (si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta malè interpretantur; posse enim asotos ex Aristippi, acerbos è Zenonis schola exire) prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quòd perverse philosophorum disputationem interpretarentur; tacere praestaret philosophis, quàm iis, qui se audissent, nocere: sic, si homines rationem, bono consilio à Dîs immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt; non dari illam, quàm dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, eum aegrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis, quos scierit ea perverse & inprobe usuros. Nisi fortè dicitis eam nescisse.

nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis: non et
 32 nim ignoro, quanti ejus numen putetis. Sed hic qui-
 dem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, con-
 sensu omnium philosophorum, majus est malum, quam
 si omnia mala & fortunae & corporis ex altera parte
 ponantur; sapientiam autem nemo adsequitur: in sum-
 mis malis omnes sumus, quibus vos optumè consultum à
 Dis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum
 nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo
 quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse pos-
 sit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Te-
 lamo autem uno versu locum totum conficit, cur Di ho-
 mines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.
 Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem
 hominum generi consulebant. Sin id minùs; bonis
 quidem certè consulere debebant. Cur igitur duo Sci-
 piones, fortissimos & optimos viros, in Hispania Poe-
 nus oppressit? Cur Maximus extulit filium consula-
 rem? Cur Marcellum Hannibal interemit? Cur Paul-
 lum Cannae sustulerunt? Cur Poenorum crudelitati Re-
 guli corpus est praebitum? Cur Africanum domestici
 parietes non texerunt? Sed haec vetera, & alia per-
 multa: propiora videamus. Cur avunculus meus, vir
 innocentissimus idemque doctissimus, P. Rutilius in ex-
 filio est? cur sodalis meus interfectus domi suae, Dru-
 sius? cur temperantiae prudentiaeque specimen, ante si-
 mulacrum Vestae, pontifex maximus est Q. Scaevola
 trucidatus? cur antè etiam tot civitatis principes à Cin-
 na interempti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius,
 Q. Catulum, praestantissima dignitate virum, mori po-
 tuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare, quibus
 bonis

bonis malè eveniret : nec minùs, si commemorem, quibus improbis optumè. Cùm enim Marius tam feliciter, septimùm consul, domi suae senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At de- 33
dit poenas. Prohiberi melius fuit impediriq̃ue, ne tot summos viros interficeret, quàm ipsum aliquando poenas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo inportunissimus, periit : si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quàm poenas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae & beatissimae civitatis. Quàm multos ante hunc in ipso Graeciae flore Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus poenas sustulit. Multis quidem antè cruciatis & necatis. Et praedones multi saepe poenas dant : nec tamen possumus dicere, non pluris captivos acerbè quàm praedones necatos. Anaxarchum Democriteum à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus : Zenonem Eleae in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti inlacrimari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, Deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Har- 34
palum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo antè dixi, cùm fanum Proserpinae Locris expilavisset, navigabat Syracusas : isque cùm secundissimo vento cursum teneret, ridens, *Viderisne*, inquit, *amici*, *quam bona à dis immortalibus navigatio sacrilegis detur?* Atque homo acutus cùm benè planeque processisset, in eadem sententià perseverabat : qui, cùm ad Peloponnesum classem adpulisset, & in fanum venisset Jovis Olympii ; aureum ei detraxit amiculum,

amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornat ex manubiis Karthaginensium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. Idemque Aesculapⁱ Epidauri barbam auream demi jussit; neque enim convenire, barbatus esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Idemque mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset, BONORUM DEORUM; uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, & pateras, coronasque, quae simulachrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat; eaque se accipere, non auferre, dicebat: esse enim stultitiam, à quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec, quae dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per praeconem vendidisse; exactaque pecunia edixisse, ut quod quisque à sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret: ita ad impietatem in Deos in homines
35 adjunxit injuriam. Hunc igitur nec Olympus Juppiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum inlatus est; eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam & legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio: videtur enim auctoritatem adferre peccandi. Rectè videretur; nisi & virtutis & vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiae pondus esset: qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam & disciplina designata videatur, si in ea nec rectè factis praemia extant ulla,

ulla, nec supplicia peccatis: sic [mundi] divina in homines moderatio profectò nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum & malorum. At enim minora Dî negligunt, neque agellos singulorum, nec viticulas persequuntur: nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant: sic enim dicitis. Quasi ego paullo antè de fundo Formiano P. Rutulî sim questus, non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, ex-
 36 ternas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum; omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae, à Dis se habere: virtutem autem nemo umquam acceptam Deo retulit. Nimirum rectè: propter virtutem enim jure laudamur, & in virtute rectè gloriamur: quod non contingeret, si id donum à Deo, non à nobis haberemus. At verò aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum Dis gratias agimus, tum nihil nostrae laudi adsumptum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias Dis egit umquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum & maxumum ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit umquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in Geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem inmolavisse dicitur: sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam inmolare voluit, ne aram sanguine respergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam à Deo petendam, à se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Mentî delubra, & Virtuti, & Fidei con-

secremus; tamen haec in nobis ipsis sita videmus: Spei, Salutis, Opis, Victoriae facultas à Dis expetenda est. Inproborum igitur prosperitates secundaeque res redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem Deorum ac po-
 37 testatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni. Eos quidem adripimus, adtribuimusque sine ulla ratione Dis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, *Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita fit, inquit: illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt.* Idemque, cum ei naviganti vectores adversa tempestate timidi & perterriti dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes; quaesivitque, num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam adversamve fortunam, qua-
 38 lis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil interfit. Non animadvertunt, inquit, omnia Di; ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est. At Deo ne excusatio quidem est inscientiae; quem vos praeclare defenditis, cum dicitis, eam vim Deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eae poenae à liberis, à nepotibus, à posteris. O miram aequitatem Deorum! Ferretne civitas ulla latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

Quinam Tantalarum internecioni modus

Paretur? aut quatenam unquam ob mortem Myrtili

Poenis luendis dabitur satias supplicii?

Utrum poetae Stoicos depravarint, an Stoici poetis dederint

derint auctoritatem, non facile dixerim: portenta enim ab utrisque & flagitia dicuntur: neque enim, quem Hipponactis iambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, à Deo inmissum dolorem, non conceptum à se ipso, continebat: nec, cum Aegisthi libidinem aut cum Paridis videmus, à Deo causam requirimus, cum culpaë paenë vocem audiamus: nec ego multorum aggrorum salutem non ab Hippocrate potiùs quàm ab Aesculapio datam iudico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potiùs Spartae quàm à Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum; Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos orae maritumae effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, Deus. At subvenire certè potuit, & conservare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod Deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo: ut enim hominum membra, nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine Deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiosè atque aniliter, sed physica constantique ratione: materiam enim rerum, ex qua & in qua omnia sint, totam esse flexibilem & commutabilem; ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit: ejus autem universae fœtricem & moderatricem, divinam esse providentiam: hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse quicquid velit. Itaque aut nescit quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest judicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem & gentis. Quòd si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemptum? Sed quo modo idem dicitis, non omnia Deos persequi, idem vultis, à Dis

immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? Idcirco haec tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent; audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, caelum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos Deos nihil agere & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos Deos praeficit? qui à te, Balbe, innumera- biles explicati sunt. Haec ferè dicere habui de natura Deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet.

- 40 Quae cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem inVectus es in eam Stoicorum rationem, quae de providentia Deorum ab illis sanctissime & providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis nobis diem aliquem, ut contra ista dicamus: est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro Deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis moenibus cingitis: quae deferi à me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego verò & opto redargui me, Balbe; & ea, quae disputavi, differere malui quam iudicare; & facile me à te vinci posse certo scio. Quippe, inquit Vellejus, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove: quae ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura Deorum oratio. Haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Vellejo Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

FRAGMENTA.

E LACTANTII Div. Inst. lib. II. cap. 3.

INTELLIGEBAT Cicero, falsa esse, quae homines adorarent; nam cum multa dixisset, quae ad everfionem religionum valerent; ait tamen, non esse illa volgo disputanda, nè susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.

Ex ejusdem lib. II. cap. 9.

Cicero de natura Deorum disputans, sic ait: Primum igitur non est probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse divina providentia effectam; sed habere & habuisse vim & naturam suam. Ut igitur faber, cum quid aedificaturus est, non ipse facit materiam, sed eam utitur quae sit parata; fictorque item cerâ: sic isti providentiae divinae materiam praestò esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Quod si non est à Deo materia facta, nè terra quidem & aqua & aer & ignis à Deo factus est.

Ex Arnobii lib. III. pag. 103.

Alduci — ut credamus non possumus, immortalem illam praestantissimamque naturam divisam esse per sexus, & esse per partem unam mares, partem alteram seminas. Quem quidem locum plenè jamdudum homines pectoris viri tam Romanis literis explicavere, quam Graecis: & ante omnes Tullius, Romani disertissimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, & libere, quid super tale opinatione sentiret, pietate cum majore monstravit. A quo si res sumere

dicti veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis, perorata esset & haec causa, nec secundas, ut dicitur, actiones nobis ab infantibus postularet. Sed quid aucupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam? cum sciam esse non paucos, qui aversentur & fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem, opinionum suarum praesumpta vincentem.

E Nontio Marcello voce *Dulcitas*.

Cicero de *Deorum natura* lib. III. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxumè voluptarius, quique dulcitudine praeter ceteros sensus commovetur.

Servius ad *Æn.* III. 284.

Tullius in libris de *Natura Deorum* tria millia annorum dixit magnum annum tenere.

Idem ad vers. 600.

Cicero *spiritabile* dixit in libris de *Deorum natura*.

INSIGNIORES

BOHERII, DAVISII, & aliorum

LECTIONES variantes & CONJECTURAE.

LIBER PRIMUS.

P. C. l. p.

- 1 1 9 **P**Rincipium Philosophiae esse *inscientiam*: Dav.
 2 1 1 Theodorus *Cyrenaeus* Boh.
 3 2 8 Ut & *ipsi Dii*—Boh.
 6 5 10 Quia *usum* haberent Boh.
 10 9 3 Deinde quae ita multa sunt—*ut ea*, i. e. licet
 ea. Boh.
 10 10 7 Viderunt animi naturam *intelligentis*, Boh. & Grut.
 10 10 31 Qui, si Di possunt esse sine sensu? Et mentem
 cur &c. Boh.
 11 11 10 Inde Anaxagorae, rerum descriptio & modus,
 infinitae mentis opus dicitur. Boh.
 12 12 24 *Nostram* delent Boh. & Walker.
 14 13 14 Et Deum modò mundum, tum mentem divi-
 nam esse putat. Dav. Et *amens* modò mun-
 dum—Boh.
 14 13 23 Minuendi, *inmiscendi*, Boh.
 15 14 25 *Vult* is reponere, Boh.
 16 15 11 *Universam* atque omnia continentem. Boh.
 13 Ignem praeterea eum, quem Boh.
 14 *Manarent*, Dav.
 19 Quique *Aether* Boh.
 25 Et sempiternam Boh.
 19 18 2 *Continere* significat hîc decere & eandem redun-
 dat. Boh.
 23 Mente *cernantur*: Boh.
 21 20 4 Oram *ultimam* videat, in qua possit *consistere*. Dav.
 24 24 28 Quam vestra ista, imo flagitia Democriti, Boh.
 30 29 6 At omnia Boh.
 24 Ablata *vidimus* Boh.

- 31 30. 8 Laudant ecce Athenis Vulcanum eum, quem *Boh.*
 12 Deos esse *faciamus.* *Boh.*
 28 Nec alio aliquo--*Dav.*
 32 Sigilla *venerantes* Manutius. *inhiantes* Dav.
 32 31 28 Hujus *hanc* illustrationem--*Lect. vulg. Cujus*
hanc lustrationem.--Dav. & *Boh.*
 33 32 19 Si enim ita esset, quid opus erat, te gradatim
 istuc pervenire? sumpsisset tuo jure. Quid au-
 tem est istuc gradatim? *Boh.*
 35 33 3 Scribere ausus est. Scito illa quidem sermone,
 & Attico; sed *tamen*, (tantum Epicuri hortus
 habuit licentiae) ut soletis *ferè.* *Boh.*
 36 34 13 A quo nihil non didicerat *Boh.*
 36 34 15 Quae *sola* divinae naturae sunt. *Boh.*
 18 Formae pares *essemus.* *Boh.*
 Ad similitudinem enim Dei *Lamb. & Boh.*
 37 35 17 Nec *specie,* nec *usu.* *Boh.*
 38 37 29 Haec ratio *Boh.*
 39 38 6 Superior aëri *Boh.*
 10 Igni *inmasci.* *Boh.*
 38 30 Talem *conformationem,* animi ceteri Philosophi
 motum inanem vocant: *Boh.*
 40 1 Et de M. Octavio *Boh.*
 41 39 9 Sed quia sunt, quae interimant, sint quae conser-
 vent. Sint sanè. Sed ea quae conservant, quae
 sunt? *Boh. Walk.*
 12 Omnis *autem* ista rerum effigies *Boh.*
 40 25 Epicureorum *reliquorum,* quos non pudeat Dav.
 32 Et Poetae *Boh.*
 42 41 23 Cogitant, inquirunt, *beatos* esse se. *Habent* enim ni-
 hil aliud, quod *agitant* in mente. *Boh.*
 44 43 22 Davisus in notis: *natare* videtur---
 24 Tum principia *mentis,* Lescaloperius & *Boh.*
 45 3 neget idem esse *Boh.*

LIBER SECUNDUS.

- 48 2 27 **Q**uid enim? est hoc illo evidentius? *Boh.*
- 49 16 *In equis albis Dav.*
- 50 3 1 *Si rem omnino repudiarent; nam domes-*
ticus quidem exemplis docti numen
Deorum comprobabimus. Boh.
- 21 *Rex hostibus, vel potius, Rex posterius Boh.*
- 51 4 17 Hortos Scipionis, *Lect. vulg. Haruspctionis, Ma-*
nut. Avispectionis, Boh.
- 20 *Ritè auspicari Boh.*
- 54 7 25 *Verno tempore Boh.*
- 56 9 25 Tangam, *quæ maximo calore Boh.*
- 57 10 7 *Neque in nive Boh.*
- 11 *Rarescit calore Boh.*
- 17 *Et multo quidem calore admistus est. Boh.*
- 58 11 23 *Atque est etiam, Boh.*
- 31 *Qui est mundi, delet Boh.*
- 63 16 13 *Neque materiam significat; (est enim plena ra-*
tionis) neque Fortunam, Boh.
- 64 18 27 *Nos plane Lect. vulg. & Boh. prae se ferre, sig-*
nificat hîc prodere. Boh.
- 65 13 *Constantiamque & ordinem Boh.*
- 66 20 32 *Ad eandem inter se compositionem Dav. & Boh.*
- 70 23 7 *Tum etiam res ipsa Walk. & Boh.*
- 11 *Quod haud multis antè annis Boh.*
- 24 28 *Hunc dico Semele natum, Boh.*
- 71 1 *Quod in Libero servant, in Libera non item Boh.*
- 3 *Quem quidam eundem Lect. vulg. & Boh.*
- 4 *Dii jure sunt habiti. Boh.*
- 15 *Id est; igneam delet Boh.*
- 25 21 *Quod est idem ἕρως, Boh.*
- 72 5 *Cui, quod in me est—Cui ponitur hîc pro in*
quem Boh.
- 7 *Dicunt enim, caelo fulgente, tonante delet Boh.*
- 8 *Sic hoc graviter, Boh.*
- 75 28 2 *At mihi videtur satis & esse Deos, & quales sint*
Boh.
- 29 23 *In te viro Boh.*
- 76 30 4 *Ea esse generata. ea, scilicet omnia Boh.*

- 31 *Quas qui convenit penes Deos esse negare, cum earum Boh.*
- 78 32 15 *Nudâ cohaerendi naturâ, Dav.*
- 81 35 3 *Quanta moles Boh.*
- 81 35 6 *Pelagus respergit reflans Boh.*
- 81 35 7 *Ita tum interruptum credas nimbum volvier, tum quod sublime Boh.*
- 10 *Actos undis Boh.*
- 81 35 13 *Penitas Boh. & Vossius.*
- 36 32 *Mihi videmini, Boh.*
- 82 3 *Hac animali, Boh. & H. Junius.*
- 22 *Ut si motae loco sint, scilicet terrae Boh.*
- 84 38 11 *Tam statos aethorum ordines Boh.*
- 87 42 25 *Se subiecto aequore condit, Boh.*
- 30 *Velut morientis imago Boh.*
- 88 43 20 *At natos A. Patricius & Boh.*
- 31 *Commixus Lamb. & Boh. Convexus Dav.*
- 89 15 *Cum cornibus claret, vel aliter, ardet, Boh.*
- 89 17 *Prolabitur antè Boh.*
- 44 23 *Et conversa videtur Boh.*
- 24 *Namque est ales avis, late sub tegmine caeli qui volat. Boh. ex Prisciano.*
- 28 *Corpore setifero Boh.*
- 31 *Aspiciatur, ut sese emergens ostendat Boh.*
- 90 Inter L. 1 & 2 interitur haec a Lescapio & Boh.
herio, ex Ciceronis translatione Arati,
Hic missore vacans fulgens jacet una sagitta,
Inter L. 10 & 11, infere Deinde Pistrix Lescal.
& Boh.
- 12 *Fluminis inlustris tangentem pectore ripas. Dav. & Patricius.*
- 91 45 7 *Tum quodam quasi vinculo circumdata colligan-
tur. Boh. & Dav.*
- 93 47 23 *Atque etiam alia humilia, ita ut cibum Aldus & Boh.*
- 95 49 16 *Atque alia mirabilia. Boh.*
- 50 18 *Medicorum ingenijs aperta sunt, vomitione can-
nes, purgatione autem alvos Ibes Aegyptias cu-
rare. Boh.*
- 96 51 3 *Quae altae à terrâ, radicibus & stirpibus Boh.*
- 30 *Facile enim illa, & aquâ sustinentur, Boh.*
- 97 3 *Nidosve construunt Boh.*

- 102 57 11 Quibus & apertis, oculis si quid &c. non egemus
utique, tanquam involuti Boh.
30 Quod his antris relatus Clericus & Boh.
104 59 24 Projicitur & funditur. Boh. Praecipitur Dav.
108 63 20 Tanta enim Boh.
64 24 Ne putesceret Dav.
109 14 Ab hominibus solis invenietur. Boh.
65 23 Multa augures praevident: Aldus & Boh.
26 Ex hominum sententia, Lescalopierus.
110 66 9 Si autem Boh.

LIBER TERTIUS.

- 112 1 8 Non nescis Boh.
12 Sim mehercule, inquit. Boh.
114 3 20 Mihi quidem ex animo exui non potest, Boh.
117 6 13 Quid simile, medicina, habet Boh.
22 Jam Fauni vocem Boh.
119 9 30 Dilatavit vulgo. coartavit Walk. Dilucidabat Dav.
121 10 1 Ne tertianas itidem febres, Boh.
124 14 11 Quò naturâ suâ feratur. Boh.
20 Omnia vnum esse ignem: aut fortassis, omnem vim
esse igneam Boh.
26 Commune eis est, & calido Boh.
27 Nihil esse animal intrinsecus Lescalopier. & Boh.
126 15 11 Item Herculem. Boh.
17 Frater eorum. Si Orcus, & illi, Boh.
130 19 15 Atque adeo in plerisque civitatibus——acuendae
virtutis gratia, Boh.
21 Itemque Leo natarum Lamb. & Boh.
132 19 Circen. vulgò.
132 22 20 Ex quo Minerva Apollinem eum——scilicet
peperit. Boh.
133 23 22 Pinnatum Cupidinem vulgò.
28 Cabiropatre Gron. & Boh.
134 24 31 Cum ex te cognovero. Walk. & Boh.
141 31 7 Contra Deum liceat Boh.
142 32 30 Cur hominum perfidiosissimus, Boh.
143 34 30 Cum bene planèque percepisset, Lect. vulg.
144 35 24 Vi tympani in rogam illatus est. Boh.
26 Invisa in hoc loco Boh.

111 27 11 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
112 28 12 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
113 29 13 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
114 30 14 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
115 31 15 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
116 32 16 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
117 33 17 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
118 34 18 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
119 35 19 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
120 36 20 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.

LITERA TERTIUS

121 1 1 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
122 2 2 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
123 3 3 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
124 4 4 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
125 5 5 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
126 6 6 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
127 7 7 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
128 8 8 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
129 9 9 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
130 10 10 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
131 11 11 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
132 12 12 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
133 13 13 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
134 14 14 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
135 15 15 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
136 16 16 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
137 17 17 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
138 18 18 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
139 19 19 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
140 20 20 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
141 21 21 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
142 22 22 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
143 23 23 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
144 24 24 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
145 25 25 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
146 26 26 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
147 27 27 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
148 28 28 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
149 29 29 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.
150 30 30 Quidus 22 agerit, oculis 4. oculis 4. oculis 4.

